

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Проблемні регіони	4
2	Регіональний розвиток як об'єкт дослідження суспільної географії. Проблеми регіонального розвитку: сутність, класифікація.	4
3	Регіональна політика: поняття, цілі, принципи, об'єкти, суб'єкти, механізми, моделі, види	2
4	Поточна контрольна робота	2
5	Демографічні проблеми регіонального розвитку України	6
6	Соціальні проблеми регіонального розвитку України	6
7	Економічні проблеми регіонального розвитку України	4
8	Регіональні проблеми інноваційної діяльності в Україні	2
9	Екологічні проблеми регіонального розвитку України	2
10	Науково-дослідницький проект з проблем регіонального розвитку	2
11	Залікова контрольна робота	2
Усього		36

Практичні роботи частково виконуються за індивідуальними варіантами для кожного студента.

Практичне заняття 1-2

ПРОБЛЕМНІ РЕГІОНИ

Мета: визначити сутність поняття «проблемний регіон»;

вивчити типи проблемних регіонів;

розглянути характерні риси і класифікацію слаборозвинених (відсталих) регіонів, депресивних регіонів, старопромислових регіонів;

визначити заходи щодо стимулювання розвитку проблемних регіонів різного типу;

схарактеризувати стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів і монофункціональних міст;

визначити слаборозвинені (відсталі), депресивні, старопромислові регіони і монофункціональні міста України.

Стислий зміст теми. Проблемні регіони. Програмні регіони. Типи проблемних регіонів: слаборозвинені (відсталі) регіони, депресивні регіони, зони екологічного лиха, території з екстремальними природними умовами тощо. Слаборозвинені (відсталі) регіони: визначення поняття, характерні риси. Слаборозвинені (відсталі) регіони України. Заходи щодо стимулювання розвитку відсталих територій. Депресивні регіони: визначення поняття та ознаки. Схожі та відмінні риси відсталих і депресивних регіонів. Класифікація і типологія депресивних регіонів за різними авторами і підходами: 1) *згідно Закону «Про стимулювання розвитку регіонів»*: регіон, промисловий район, сільський район, місто обласного і республіканського (в АР Крим) значення; 2) *за В. С. Коломійчуком*: адміністративні регіони, території яких постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; адміністративні регіони, які сильно забруднені в екологічному відношенні, але головні і дуже потужні депресанти розташовані на суміжних територіях; прикордонні адміністративні регіони; депресивні адміністративні райони в гірській місцевості; депресивні райони, територія яких перетворюється на депресивну лійку через надзвичайно слабкий розвиток транспортної мережі та інших елементів опорного каркасу території; 3) *згідно Інституту реформ*: промислові, аграрні депресивні регіони, а також міста обласного підпорядкування; 4) *за Я. В. Шевчуком*: циклічно-депресивні, структурно-депресивні, функціонально-депресивні, залпово-депресивні регіони; 5) старопромислові, аграрно-промислові, старі видобувні регіони. Депресивні регіони України. Заходи щодо стимулювання розвитку депресивних територій. Старопромислові регіони: визначення поняття, назви в інших країнах світу, приклади старопромислових регіонів світу. Характерні риси старопромислових регіонів: типові, соціально-економічні і соціальні риси; планувальні та конструкційні особливості старопромислових регіонів у порівнянні з новими промисловими регіонами. Причини занепаду старопромислових регіонів. Старопромислові регіони України. Класифікація старопромислових регіонів: 1) *в історичному вимірі*: старопромислові регіони «першої хвилі» та «другої хвилі»; 2) *за критерієм спеціалізації*: старопромислові райони переважно «сировинного типу», райони, що спеціалізуються переважно на традиційних галузях; 3) *за результатами дослідження групи компаній ГК Stas Marketing*: ефективні, стабільні, вразливі райони. Монофункціональні міста: визначення поняття, ознаки. Монофункціональні міста України, їх класифікація: 1) *за галузями спеціалізації*: індустріальні, аграрно-індустріальні, транспортні, лікувально-оздоровчі, центри художніх промислів; 2) *за результатами дослідження ГК Stas Marketing*: фінансово стійкі інноваційні, фінансово стійкі неінноваційні, фінансово нестійкі інноваційні, фінансово нестійкі неінноваційні міста; 3) *за питомою вагою*

певної галузі в матеріальному виробництві: вузькоспеціалізовані, спеціалізовані, помірно спеціалізовані, неспеціалізовані міста; 4) за рівнем соціально-економічного розвитку, розвиненості інфраструктури та життєвих умов: міста-лідери, міста із середнім рівнем розвитку, міста, що демонструють ознаки депресивності; 5) за типом та ступенем спеціалізації: монооб'єктні, монопрофільні, міста з невизначеним профілем. Стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів: адаптація до зовнішнього середовища, інноваційна активність, дотування і субсидування, розселення, орієнтація на сферу послуг. Аграрно-промислові регіони як вид депресивних регіонів. Старі добувні регіони як вид депресивних регіонів. Покинуті території (brownfields): визначення поняття, характерні риси. Причини виникнення brownfields: природні, природно-антропогенні, антропогенні (політико-економічні, техногенні, транспортні, соціально-демографічні). Класифікація brownfields: за минулим призначенням, місцеположенням, складом, ознакою рухомості, формою та розміром, сучасним станом, ознакою вторинного використання, формою власності тощо. Проблеми brownfields: соціально-культурні, економічні, технічні, екологічні, транспортні, політико-правові. Стратегії розвитку brownfields: конверсійна стратегія (збереження функції – реставрація, підвищення благоустрою території, реконструкція, впровадження інноваційних технологій, реадаптація (реабілітація), модернізація) та повна рефункціоналізація (реновація, редевелопмент, ревіталізація, ремоделінг).

Ключові поняття: проблемні регіони, програмні регіони, слаборозвинені (відсталі) регіони, депресивні регіони, старопромислові регіони (в європейських країнах – old industrial regions, або скорочено OIRs, в США – old industrial areas – OIAs, old traditional regions), монофункціональні міста, аграрно-промислові регіони, старі добувні регіони, покинуті території (brownfields).

Питання для обговорення:

1. Слаборозвинені (відсталі) регіони: визначення поняття, характерні риси, заходи стимулювання розвитку. Відсталі регіони України.
2. Депресивні регіони:
 - 2.1. Визначення поняття та ознаки депресивних територій.
 - 2.2. Класифікація і типологія депресивних регіонів.
 - 2.3. Заходи щодо стимулювання розвитку депресивних територій.
 - 2.4. Депресивні регіони України.
3. Старопромислові регіони:
 - 3.1. Визначення поняття, характерні риси і класифікація старопромислових регіонів.
 - 3.2. Старопромислові регіони України.
 - 3.3. Стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів.
4. Монофункціональні міста:
 - 4.1. Визначення поняття і характерні риси.
 - 4.2. Монофункціональні міста України, їх класифікація і проблеми.
 - 4.3. Заходи щодо стимулювання розвитку монофункціональних міст.

- Покинуті території (brownfields): визначення поняття, характерні риси, причини виникнення, класифікація, проблеми, стратегії розвитку.

Завдання до практичної роботи:

- Заповніть систематизуючу таблицю «Проблемні регіони: визначення поняття, характерні риси» (табл. 1) (*Джерело*: Мельник І. Г. Старопромислові райони: типологічні риси і класифікація / І. Г. Мельник // Суспільно-, фізико-географічні та геоecологічні проблеми старопромислових районів: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011 року, м. Луганськ) / Відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 17-22).

Таблиця 1

Проблемні регіони України: визначення поняття, характерні риси

№ з/п	Тип проблемного регіону	Визначення поняття	Характерні риси	Приклади для України
1	Слаборозвинені (відсталі) регіони			
2	Депресивні регіони			
3	Старопромислові регіони			
4	Монофункціональні міста			

- Побудуйте схему класифікації депресивних регіонів за будь-яким з підходів – згідно Закону «Про стимулювання розвитку регіонів», за В. С. Коломійчуком, згідно Інституту реформ, за Я. В. Шевчуком тощо (*на вибір студента*) (рис. 1). На схемі поясніть сутність виділених видів депресивних регіонів.
- Згідно Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», депресивними є ті регіони, в яких протягом останніх п'яти років середній показник обсягу валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення був найнижчим. Проаналізуйте дані табл. 2. Виділіть жовтим кольором для кожного року регіони України з найнижчими показниками обсягу ВРП на душу населення (понад 25 % нижче середньоукраїнського показника). Всі розрахунки слід зазначити нижче (за прикладом для 2010 року). Письмово зробіть висновки, зазначивши депресивні регіони України станом на 2016 рік.

Розрахунки для 2010 року:

25 % від 23600 грн. = 5900 грн.

23600 грн. – 5900 грн. = 17700 грн.

Депресивними в 2010 році будуть усі регіони з ВРП на душу населення менше 17700 грн.

Таблиця 2

Динаміка валового регіонального продукту протягом 2010-2015 років, грн. на душу населення (за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Україна	23600	28488	32002	33473	36904	46413
АР Крим	16507	19467	22675	23595
<i>області</i>						
Вінницька	14332	17768	20253	22303	27249	37270
Волинська	13916	16993	19249	19817	23218	30387
Дніпропетровська	34709	42068	44650	46333	53749	65897
Донецька	28986	36446	38907	37830	27771	26864
Житомирська	14616	17184	19551	20286	23678	30698
Закарпатська	12278	14455	17088	17044	19170	22989
Запорізька	23657	27567	30656	30526	37251	50609
Івано-Франківська	14814	19386	23379	24022	27232	33170
Київська	26140	34420	40483	39988	46058	60109
Кіровоградська	15533	19918	22082	25533	29223	39356
Луганська	19788	25067	25950	24514	14079	10778
Львівська	16353	20490	24387	24937	28731	37338
Миколаївська	20276	23402	24838	27355	30357	41501
Одеська	22544	25748	27070	29118	31268	41682
Полтавська	29652	35246	38424	39962	48040	66390
Рівненська	13785	16735	18860	19003	24762	30350
Сумська	15711	19800	21722	23517	26943	37170
Тернопільська	11713	15055	16644	16819	20228	24963
Харківська	23639	27966	29972	31128	35328	45816
Херсонська	14346	16990	17910	19311	21725	30246
Хмельницька	13602	17260	19920	20165	24662	31660
Черкаська	17325	21082	24558	26168	30628	40759
Чернівецька	10939	13228	14529	15154	16552	20338
Чернігівська	15406	19357	22096	22603	26530	35196
<i>міста</i>						
Київ	70424	79729	97429	109402	124163	155904
Севастополь	20455	24564	25872	28765

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

4. Ознайомтеся з дослідженням ГК Stas Marketing «Перспективи стратегічного розвитку старопромислових регіонів Росії та України» (Джерело: Перспективы стратегического развития старопромышленных регионов России и Украины [Електронний ресурс] // Група компаній «Stas Marketing». – Режим доступу : <http://stasmarketing.ru/project/перспективы-стратегического-развития-старопромышленных-регионов-россии-и-украины>). Проаналізуйте картосхеми, на яких нанесені старопромислові регіони (ефективні, стабільні, вразливі) та монофункціональні міста України (фінансово стійкі інноваційні, фінансово стійкі неінноваційні, фінансово нестійкі інноваційні та фінансово нестійкі неінноваційні). Заповніть табл. 3-4 (в табл. 4 колонку «Галузь спеціалізації» слід заповнювати самостійно, не користуючись дослідженнями ГК Stas Marketing, оскільки в більшості випадків галузі спеціалізації монофункціональних міст України ними визначені неточно). Заповнюючи табл. 4, використовуйте нові назви, які стали носити міста у зв'язку з виконанням Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Джерело: Перелік нових і старих назв населених пунктів. Алфавітний покажчик [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті. – Режим доступу : http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/perelik_pereymenovanih_nas_punktiv.pdf).

Таблиця 3

Типи старопромислових регіонів України

(за результатами дослідження ГК Stas Marketing)

№ з/п	Тип старопромислового регіону	Особливості даного типу старопромислового регіону	Які регіони України відносяться

Таблиця 4

Класифікація монофункціональних міст України

(за результатами дослідження ГК Stas Marketing)

№ з/п	Моно-функціональне місто	Галузь спеціалізації	Тип моно-функціонального міста	Регіон, в якому розташоване місто	Тип регіону

5. В Законі України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» від 04. 03. 2004 р. № 1580-IV зазначено, що галузями спеціалізації монофункціональних міст є гірничодобувна промисловість,

енергетика, переробка сільськогосподарської сировини тощо. В Україні нараховується 111 монофункціональних міст з чисельністю населення до 50 тис. осіб. До них належать:

- індустріальні центри: вугледобування – 32 міста, видобутку рудної й нерудної сировини – 7, енергетики – 9, обробної промисловості – 27, хімічної й нафтопереробної промисловості – 6 міст;
- аграрно-індустріальні центри – 18 міст;
- транспортні центри – 9 міст;
- лікувально-оздоровчі центри – 2 міста;
- центр художніх промислів – 1 місто (Джерело: Закон України від 04. 03. 2004 р. № 1580-IV «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст»: за станом на 10. 06. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1580-15>).

Наведіть приклади малих монофункціональних міст України кожної із зазначених галузей спеціалізації.

6. Користуючись працею «Соціально-економічні проблеми розвитку монофункціональних міст» (Джерело: Соціально-економічні проблеми розвитку монофункціональних міст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli2009/33.htm>), побудуйте схему класифікації монофункціональних міст України за різними критеріями. Наведіть приклади кожного з видів монофункціональних міст України (рис. 2).

7. Ознайомтеся зі стратегічними альтернативами розвитку старопромислових регіонів і монофункціональних міст (адаптація до зовнішнього середовища, інноваційна активність, дотування і субсидування, розселення, орієнтація на сферу послуг) (Джерело: Перспективы стратегического развития старопромышленных регионов России и Украины [Електронний ресурс] // Группа компаний «Stas Marketing». – Режим доступу : <http://stasmarketing.ru/project/перспективы-стратегического-развития-старопромышленных-регионов-россии-и-украины>). Складіть схему (рис. 3), на якій відобразить види стратегічних альтернатив розвитку старопромислових регіонів і монофункціональних міст та їхню сутність (особливості, напрями стратегії). Виберіть будь-який старопромисловий регіон та монофункціональне місто України. Яка стратегічна альтернатива розвитку їм підходить найбільше (окремо для кожного)? Відповідь обґрунтуйте (письмово).

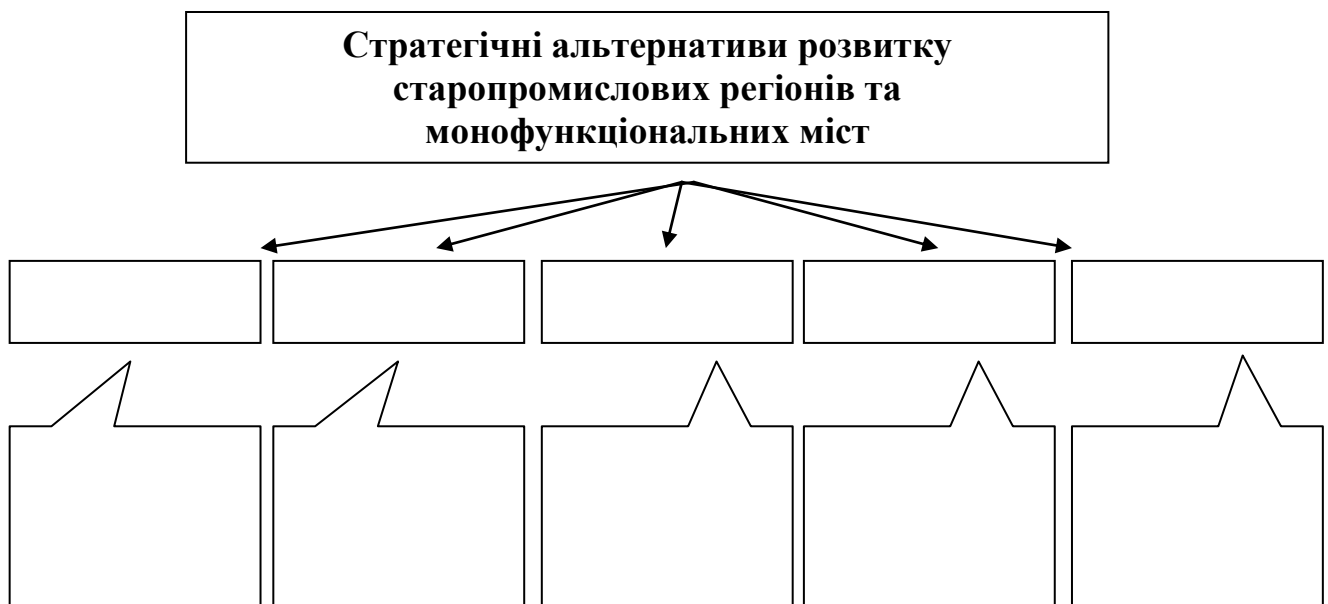

Рис. 3. Стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів та монофункціональних міст

8. В розвинених країнах світу в ХХ ст. сформувався цілий ряд старопромислових регіонів – Рурський і Саарський в Німеччині; Верхньо-Сілезький в Польщі; Північний район, Ельзас і Лотарингія у Франції; провінція Штирія в Австрії; Південний Уельс, Ланкашир, Йоркшир, Західний Мідленд в Великобританії; «іржавий пояс» в США; район Моравії–Сілезії в північно-східній частині Чехії і Північно-Західний район тощо. Вивчіть досвід країн світу з вирішення проблем розвитку старопромислових регіонів та підготуйте презентацію, в якій наведіть приклади заходів стимулювання розвитку старопромислових регіонів будь-якої країни *(на вибір студента)*.

9. Зробіть стислу характеристику будь-якої покинутої території (brownfields) України за таким планом:

- загальні відомості (назва, місцезположення, короткі історичні дані, фото);
- причини виникнення (*Джерело:* Пужайчереда О. О. Покинуті території («brownfields»): визначення поняття, види та причини виникнення [Електронний ресурс] / О. О. Пужайчереда // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 20-21 квітня 2017 року) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 62-65. – Режим доступу: http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Збірник-Регіон-2017_2.pdf);
- сучасний стан;

- проблеми і стратегії розвитку (*Джерело*: Індустріальний Харків: консервація чи шлях до розумного міста? [Електронний ресурс] / Л. М. Немець, Н. В. Гусєва, А. В. Мазурова, Л. В. Ключко // Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : колективна монографія / За ред. К. Мезенцева, О. Олійника, Н. Мезенцевої. – К. : Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с. – С. 357-377. – Режим доступу : <http://www.geokiyv.org/pdf/Urban%20Ukraine.pdf>).

Практичне заняття 3-4

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Мета: визначити сутність поняття «регіональний розвиток» за різними авторами і джерелами;
порівняти поняття «регіональний розвиток», «економічний розвиток», «соціально-економічний розвиток», «стійкий розвиток»;
розглянути теорії і концепції регіонального розвитку;
проаналізувати Декларацію тисячоріччя (2000 рік) та «Порядок денний в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року» (2015 рік).

Стислий зміст теми. Розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток: визначення і співвідношення понять. Моделі регіонального розвитку: еколого-економічна, інноваційно-інвестиційна, інноваційна, кластерна, мобілізаційно-інноваційна, стійкого розвитку. Пріоритетні напрями економічного реформування моделей регіонального розвитку (на прикладі України). Теорії та концепції регіонального розвитку. Неокласичні теорії регіонального розвитку. Теорії і концепції кумулятивного зростання: теорія «полюсів росту» і «центрів розвитку», теорія «осей розвитку», модель «вулкана», просторово-територіальна теорія «центр-периферія», теорія «нерівномірного географічного розвитку», теорія дифузії нововведень (інновацій). Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону: концепція регіональних конкурентних переваг, концепції кластерного розвитку, концепція регіональних інноваційних систем, теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності. Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку: концепція стійкого розвитку, теорія саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку), концепція економіки знань, теорія «інформаційного суспільства», теорія соціального капіталу території, теорія «нового регіоналізму», концепція «соціально орієнтованої економіки», людського розвитку, концепція сприйняття (перцепції) простору, регіонів, міст, місцевостей, концепція моноцентричного і поліцентричного розвитку регіонів, концепція «розумної спеціалізації» (Smart-спеціалізації) регіонів, концепція економічної безпеки регіонів, теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій. Декларація тисячоліття (вересень 2000 року). Цілі розвитку тисячоліття. Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України. Порядок денний в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року (вересень 2015 року). Цілі в області стійкого розвитку на 2015-2030 роки.

Ключові поняття: розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток.

Питання для обговорення:

1. Розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток: визначення і співвідношення понять.
2. Моделі регіонального розвитку.
3. Теорії і концепції регіонального розвитку:
 - 3.1. Неокласичні теорії.

- 3.2. Теорії і концепції кумулятивного зростання.
- 3.3. Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону.
- 3.4. Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку.
4. Цілі регіонального розвитку.

Завдання до практичної роботи:

1. Термін «розвиток» часто вживається в таких поєднаннях: економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, розвиток економіки (країни, регіону, міста), регіональний розвиток, стійкий розвиток тощо. Чим відрізняються ці поняття? Заповніть табл. 5.

Таблиця 5

Визначення понять, дотичних до поняття «регіональний розвиток»

№ з/п	Поняття	Визначення поняття
1	Розвиток	
2	Економічний розвиток	
3	Соціально-економічний розвиток	
4	Регіональний розвиток	
5	Стійкий розвиток	

2. Ознайомтеся з моделями регіонального розвитку (*Джерело: Томарева-Патлахова В. В. Моделі регіонального розвитку в контексті економічних реформ / В. В. Томарева-Патлахова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 1. – С. 76-80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/drep_2013_1_17.pdf*). Заповніть табл. 6.

Таблиця 6

Моделі регіонального розвитку та пріоритетні напрями їх економічного реформування

Типи моделей розвитку регіонів	Компоненти (внутрішні ресурси)	Сутність моделі	Напрями реформування	Регіони України

3. Ознайомтеся зі змістом основних теорій і концепцій регіонального розвитку. Заповніть систематизуючу табл. 7. За однією з теорій або концепцій регіонального розвитку (*на вибір студента*) підготуйте презентацію, в якій більш детально відобразить основні її положення.

Теорії і концепції регіонального розвитку

№ з/п	Назва теорії або концепції	Автори теорії або концепції	Короткий зміст
Теорії і концепції кумулятивного зростання			
1	Теорія «полісів росту» і «центрів розвитку»		
2	Теорія «осей розвитку»		
3	Модель «вулкана»		
4	Просторово-територіальна теорія «центр-периферія»		
5	Теорія «нерівномірного географічного розвитку»		
6	Теорія дифузії нововведень (інновацій)		
Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону			
7	Концепція регіональних конкурентних переваг		
8	Концепція кластерного розвитку		
9	Концепція регіональних інноваційних систем		
10	Теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності		
Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку			
11	Концепція стійкого розвитку		
12	Теорія саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку)		
13	Концепція економіки знань		
14	Теорія «інформаційного суспільства»		
15	Теорія соціального капіталу території		
16	Теорія «нового регіоналізму»		
17	Концепція «соціально орієнтованої економіки», людського розвитку		

18	Концепція сприйняття (перцепції) простору, регіонів, міст, місцевостей		
19	Концепція моноцентричного і поліцентричного розвитку регіонів		
20	Концепція «розумної спеціалізації» (Smart-спеціалізації) регіонів		
21	Концепція економічної безпеки регіонів		
22	Теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій		

4. На Саміті тисячоліття ООН у вересні 2000 року 189-ма країнами світу була прийнята Декларація тисячоліття. В ній виділені проблеми в області прав людини, миру, безпеки, розвитку й екології у вигляді сукупності взаємопов'язаних Цілей розвитку тисячоліття. Повний набір Цілей розвитку тисячоліття складається з 8 цілей, 18 задач і 48 показників. Більшість з цих задач мали бути вирішеними до 2015 року. Наведіть Цілі розвитку тисячоліття (табл. 8) (*Джерело*: Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf>). Які з них актуальні для України? Наведіть Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України (*Джерело*: Цілі розвитку тисячоліття в Україні [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/2625-2010-02-15-07-42-35-nacionalni-crt>).

Таблиця 8

Цілі розвитку тисячоліття та цілі в області стійкого розвитку

Цілі розвитку тисячоліття на 2000–2015 роки	Цілі розвитку тисячоліття на 2000–2015 роки, адаптовані для України	Цілі в області стійкого розвитку на 2015–2030 роки

5. Підписавши Декларацію тисячоліття, Україна взяла на себе зобов'язання досягти Цілей розвитку тисячоліття до 2015 року. Яких успіхів на цьому шляху домоглася Україна? Оберіть одну з цілей та підготуйте презентацію-звіт, де покажіть стан досягнення Україною обраної цілі станом на 2015 рік

(Джерело: Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015 : національна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf).

6. 1 січня 2016 року офіційно вступили в силу 17 цілей та 169 задач у галузі стійкого розвитку, викладені в «Порядку денному в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року», що був прийнятий світовими лідерами у вересні 2015 року на історичному саміті ООН. Вони передбачають продовження роботи, розпочатої в період дії цілей в області розвитку, сформульованих в Декларації тисячоліття, та остаточне досягнення тих цілей, яких не вдалося досягти. Наведіть ці цілі (табл. 8). (Джерело: Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/75/PDF/N1528575.pdf?OpenElement>).

Проаналізуйте їх (письмово), відповівши на питання: Які з них найбільш актуальні для України? Які з них не були актуальними в 2000 році, коли вступила в дію Декларація тисячоліття з 8 цілями, але є актуальними зараз? Чому? Для відповіді на це питання користуйтеся матеріалами сайту ПРООН в Україні (Джерело: Програма розвитку ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourwork/sdg-overview.html>).

Практичне заняття 5

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА:

поняття, цілі, принципи, об'єкти, суб'єкти, механізми, моделі, види

Мета: розглянути теоретичні аспекти регіональної політики (поняття, цілі, завдання, принципи, об'єкти, суб'єкти, механізми, моделі, класифікацію за різними критеріями);

висвітлити основні положення «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року».

Стислий зміст теми. Сутність поняття «регіональна політика». Співвідношення понять «регіональна політика» і «державна політика», «регіональна політика» і «політика регіонів». Рівні, на яких проводиться регіональна політика (глобальний, державний, регіональний, локальний, а також міждержавний (міжнаціональний), міжрегіональний і міжмуніципальний). Головна мета та основні завдання регіональної політики. Провідні принципи регіональної політики: принцип повсюдності місцевого самоврядування, координації, субсидіарності, несуперечності, пріоритетності, ефективності, компромісів, конституційності та законності, відкритості, співробітництва, паритетності, стійкого розвитку, історичної спадкоємності, координації, єдності. Принцип повсюдності місцевого самоврядування та принцип субсидіарності як найголовніші принципи регіональної політики. Етапи регіональної політики в ХХ ст.: 1) невідкладна допомога кризовим регіонам (1920-1940 роки); 2) міжрегіональний перерозподіл економічного росту з орієнтацією на збалансований регіональний розвиток з утворенням «полісів росту» (1950-1970 роки); 3) реструктуризація регіонів з орієнтацією на максимальне використання внутрішнього потенціалу кожного регіону, підтримку малого і середнього бізнесу (кінець 1980-х років); 4) регіональний саморозвиток на базі врахування інтересів регіонів та покладання відповідальності за їх розвиток на місцеву владу.

Організаційно-управлінські моделі регіональної політики: відносної автономності, агентська, комбінована (взаємодіюча). Концепція нового регіоналізму. Об'єкти регіональної політики. Регіони як об'єкти регіональної політики. Суб'єкти регіональної політики. Органи державного управління різних ієрархічних рівнів та органи місцевого самоврядування як суб'єкти регіональної політики. Механізми регіональної політики. Найважливіші засоби (інструменти) впливу на регіональну політику: система заборон і обмежень, податкові пільги, штрафні санкції, державне інвестування шляхом прямих урядових інвестицій та інші. Елементи регіональної політики: податкова, бюджетна, цінова, інвестиційна, структурна, соціальна, інституційна політика. Види регіональної політики: 1) *за цільовою спрямованістю*: економічна, демографічна, соціальна, екістична, екологічна, науково-технічна; 2) *за цілями застосування*: політика вирівнювання рівнів розвитку регіонів з будь-якого макроекономічного показника, пріоритетний розвиток найбільш розвинених регіонів, т.зв. «економічних локомотивів», саморозвиток регіонів з урахуванням їх місцевих інтересів та покладанням відповідальності за цей розвиток на місцеву владу; оптимізація використання регіональних ресурсів тощо; 3) *за механізмом реалізації*: автоматична, тобто розподіл матеріально-технічних і фінансових ресурсів за певною (загальною для всіх регіонів) формулою; проблемна – за спеціальними програмами, цільова – за конкретними регіонами; 4) *за засобами реалізації*: фінансова (допомога, пільги, штрафи тощо),

адміністративна (дозволи і заборони), інфраструктурна (спорудження доріг, ЛЕП і т.д.); 5) *за адресатом*: регіональні органи влади, фірми й організації, окремі громадяни тощо; 6) *за особливостями і характером дії механізму та інструментів регіональної політики*: стимулююча, компенсаційна, адаптуюча, протидіюча.

Основні положення «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», «Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року» та «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року».

Ключові поняття: регіональна політика, державна політика, політика регіонів, субсидіарність, об'єкти регіональної політики, суб'єкти регіональної політики, механізми регіональної політики.

Питання для обговорення:

1. Регіональна політика: підходи до визначення.
2. Цілі і завдання регіональної політики в Україні.
3. Принципи регіональної політики в Україні.
4. Об'єкти і суб'єкти регіональної політики.
5. Механізми реалізації регіональної політики.
6. Моделі регіональної політики.
7. Класифікація регіональної політики за різними критеріями.
8. «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» – головний документ для організації та проведення регіональної політики в Україні.

Завдання до практичної роботи:

1. Як співвідносяться поняття «регіональна політика» і «державна політика», «регіональна політика» і «політика регіонів»? Дайте визначення понять, заповніть табл. 9.

Таблиця 9

Визначення понять, дотичних поняттю «регіональна політика»

№ з/п	Поняття	Визначення поняття
1	Державна політика	
2	Регіональна політика	
3	Політика регіонів	

2. Що таке суб'єкти регіональної політики? Хто ними є? Заповніть схему «Суб'єкти регіональної політики України» (рис. 4).

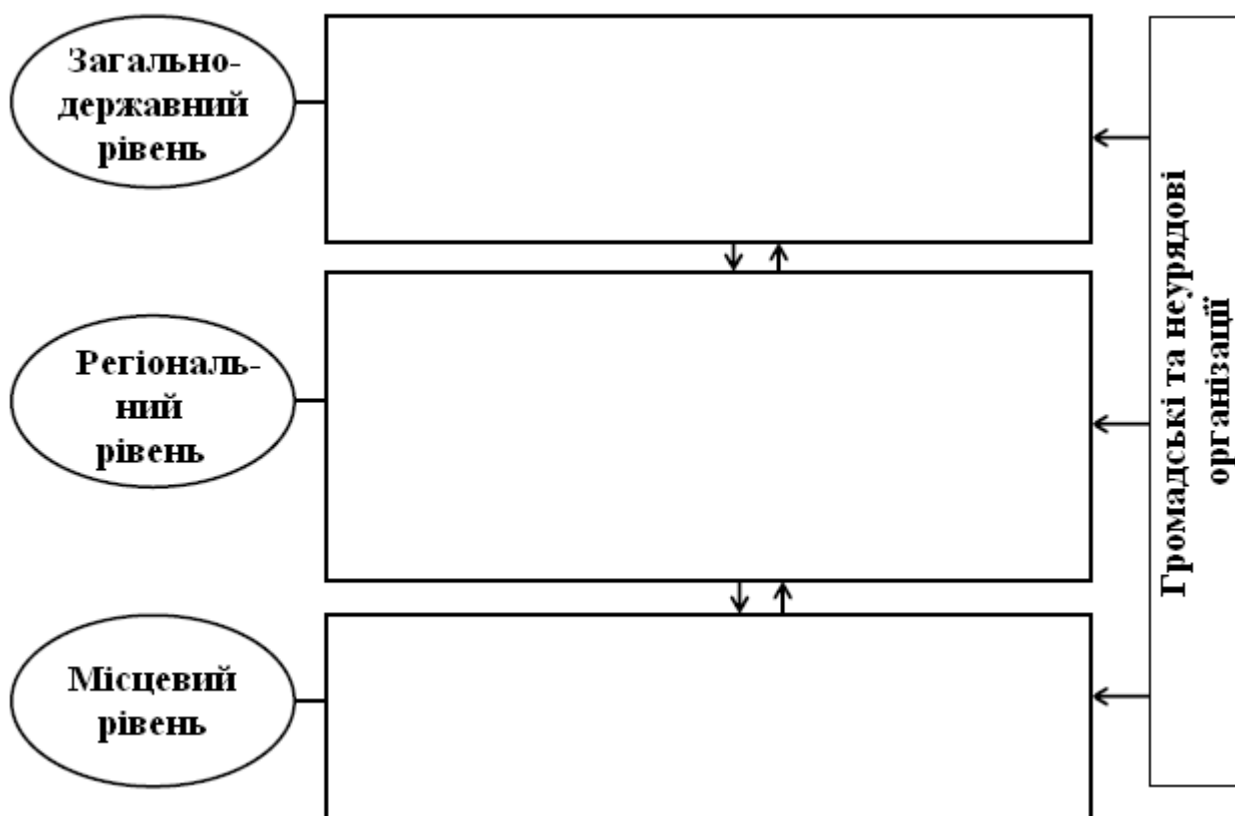

Рис. 4. Суб'єкти регіональної політики України

3. Розгляньте класифікацію регіональної політики за різними критеріями. Заповніть табл. 10.

Таблиця 10

Види регіональної політики

Критерії	Види регіональної політики
за цільовою спрямованістю на певну складову соціально-економічної системи регіону	
за цілями застосування	
за засобами реалізації	
за механізмами реалізації	
за особливостями і характером дії механізму та інструментів регіональної політики	
за адресатом	

4. Користуючись табл. 10, визначте вид державної регіональної політики України:

– за цілями застосування – _____

- за особливостями і характером дії механізму та інструментів регіональної політики _____
- модель регіональної політики _____

5. У 2014 році в Україні була прийнята «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» (Джерело: Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p>), яка визначила теоретико-методичні основи проведення регіональної політики в Україні на наступні 5 років, в т.ч. її цілі. Ознайомтеся з цілями державної регіональної політики України на період 2015-2020 роки (додаток 2 Стратегії). Заповніть табл. 11, вказавши цілі та завдання державної регіональної політики.

Таблиця 11

Цілі розвитку України, _____ області та
міста _____ на період 2015-2020 роки

Цілі державної регіональної політики України на період 2015-2020 роки (згідно «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року»)	Стратегічні пріоритети розвитку _____ області на період 2015-2020 роки (згідно «Стратегії розвитку _____ області на період до 2020 року»)	Стратегічні цілі розвитку міста _____ на період 2015-2020 роки (згідно «Стратегії розвитку міста _____ до 2020 року»)

6. Відповідно до «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», кожний регіон України в 2015-2016 роках прийняв стратегію свого розвитку. Ознайомтеся зі Стратегією розвитку Харківської області (або будь-якої іншої області на вибір студента) на період до 2020 року (Джерело для Харківської області : Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf) та Стратегією розвитку міста Харкова (або будь-якого іншого міста на вибір студента) до 2020 року (Джерело для Харкова : Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf>). Випишіть цілі розвитку обраних регіону та міста на найближчі 5 років (табл. 11). Праналізуйте їх (письмово), відповівши на питання: Як вони узгоджуються з цілями регіонального розвитку України на період до 2020 року?

Практичне заняття 6
ПОТОЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА
з теми «Проблеми регіонального розвитку: сутність,
класифікація, підходи до дослідження та концепції»

Мета: систематизувати і закріпити теоретичні знання студентів з вивченої теми; перевірити й оцінити рівень засвоєння студентами знань, умінь та навичок з вивченої теми, з'ясувати можливі недоліки в ході опанування окремих тем; розвивати навички роботи з тестовими завданнями, навички самостійної роботи студентів.

1. Проблемні регіони: визначення поняття.
2. Типи проблемних регіонів.
3. Слаборозвинені (відсталі) регіони:
 - 3.1. Визначення поняття та характерні риси відсталих регіонів.
 - 3.2. Слаборозвинені (відсталі) регіони України.
 - 3.3. Заходи щодо стимулювання розвитку відсталих територій.
4. Депресивні регіони:
 - 4.1. Визначення поняття та ознаки депресивних територій.
 - 4.2. Класифікація і типологія депресивних регіонів.
 - 4.3. Депресивні регіони України.
 - 4.4. Заходи щодо стимулювання розвитку депресивних територій.
5. Старопромислові регіони:
 - 5.1. Визначення поняття та характерні риси старопромислових регіонів.
Приклади старопромислових регіонів світу.
 - 5.2. Причини занепаду старопромислових регіонів.
 - 5.3. Класифікація старопромислових регіонів.
 - 5.4. Старопромислові регіони України.
 - 5.5. Стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів.
6. Монофункціональні міста:
 - 6.1. Визначення поняття, характерні риси.
 - 6.2. Монофункціональні міста в Україні, їх класифікація і проблеми.
7. Покинуті території (brownfields):
 - 7.1. Визначення поняття, характерні риси brownfields.
 - 7.2. Причини виникнення brownfields.
 - 7.3. Класифікація brownfields.
 - 7.4. Проблеми brownfields.
 - 7.5. Стратегії розвитку brownfields.

8. Розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток: визначення і співвідношення понять.
9. Моделі регіонального розвитку.
10. Теорії і концепції регіонального розвитку:
 - 10.1. Неокласичні теорії.
 - 10.2. Теорії і концепції кумулятивного зростання: теорія «полосів росту» і «центрів розвитку», теорія «осей розвитку», модель «вулкана», просторово-територіальна теорія «центр-периферія», теорія «нерівномірного географічного розвитку», теорія дифузії нововведень (інновацій).
 - 10.3. Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону: концепція регіональних конкурентних переваг, концепції кластерного розвитку, концепція регіональних інноваційних систем, теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності.
 - 10.4. Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку: концепція стійкого розвитку, теорія саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку), концепція економіки знань, теорія «інформаційного суспільства», теорія соціального капіталу території, теорія «нового регіоналізму», концепція «соціально орієнтованої економіки», людського розвитку, концепція сприйняття (перцепції) простору, регіонів, міст, місцевостей, концепція моноцентричного і поліцентричного розвитку регіонів, концепція «розумної спеціалізації» (Smart-спеціалізації) регіонів, концепція економічної безпеки регіонів, теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій.
11. Декларація тисячоліття. Цілі регіонального розвитку. Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України.
12. Порядок денний в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року (вересень 2015 року). Цілі в області стійкого розвитку на 2015-2030 роки.
13. Головна мета та основні завдання регіональної політики.
14. Цілі і завдання регіональної політики в Україні.
15. Провідні принципи регіональної політики.
16. Етапи регіональної політики в XX ст.
17. Об'єкти і суб'єкти регіональної політики.
18. Механізми здійснення регіональної політики.

19. Моделі регіональної політики. Модель регіональної політики України.
20. Класифікація регіональної політики за різними критеріями. Вид регіональної політики України.
21. «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» – головний документ для організації та проведення регіональної політики в Україні.
22. Проблеми регіонального розвитку: сутність поняття, класифікація.

Практичне заняття 7-9
ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ:
сутність, класифікація.
ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Мета: розглянути сутність поняття «проблеми регіонального розвитку», виділити види проблем регіонального розвитку;
визначити, які проблеми регіонального розвитку характерні для України;
розглянути демографічні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення.

Стислий зміст теми. Поняття про проблеми регіонального розвитку. Класифікація проблем регіонального розвитку. Класифікаційні ознаки. Галузеві проблеми регіонального розвитку: економічні, соціально-демографічні, екологічні. Комплексні проблеми регіонального розвитку. Світовий досвід дослідження проблем регіонального розвитку. Досвід аналізу регіональних проблем в Україні. Економічні, соціально-демографічні та екологічні проблеми регіонального розвитку в Україні.

Поняття про демографічні проблеми регіонального розвитку. Специфіка демографічних процесів в Україні: низька народжуваність («виродження» нації), висока смертність («вимирання» нації), від'ємний природний приріст (депопуляція населення), висока дитяча смертність, низький сумарний коефіцієнт народжуваності, майже найнижча в Європі очікувана тривалість життя при народженні, деформація статеві-вікової структури населення («старіння» населення, високий медіанний вік населення, переважання жінок), низька шлюбність, висока розлучуваність тощо. Регіональні особливості демографічних процесів в Україні. Проблеми депопуляції і старіння населення в регіонах України.

Специфіка міграційного руху населення України. Міграційна привабливість регіонів України. Регіони-донори і регіони-реципієнти. Маятникові міграції. Міграційні проблеми регіонального розвитку України – еміграція населення з сільської місцевості до міської, трудова еміграція українців до країн світу, «витік мізків», «витік «м'язів» тощо. Наслідки міграцій.

Вимушені міграції. Внутрішньо переміщені особи в Україні: причини появи, сучасний стан, динаміка, проблеми адаптації, заходи з їх підтримки.

Регіональна демографічна політика в Україні: сутність, напрями, інструменти – економічні (оплачувані відпустки; різні допомоги при народженні дитини; позички, кредити, податкові та житлові пільги; переваги для багатодітних сімей тощо), адміністративно-правові (законодавчі акти, що регулюють вік вступу до шлюбу, розлучуваність, ставлення до абортів і контрацепції, майновий стан матері і дітей при розпаді шлюбу, режим праці працюючих жінок тощо); виховні, пропагандистські (формування громадської думки, норм і стандартів демографічної поведінки; визначення відношення до релігійних норм, традицій і звичаїв; політика планування сім'ї; статева освіта молоді тощо).

Ключові поняття: динаміка населення, відтворення населення, І тип відтворення населення, звужений режим відтворення населення, демографічна ситуація, демографічні процеси, народжуваність та її загальний коефіцієнт, смертність та її загальний коефіцієнт, природний приріст та його коефіцієнт, дитяча смертність та її коефіцієнт, показник фертильності (сумарний коефіцієнт народжуваності), шлюбність та її загальний коефіцієнт,

розлучуваність та її загальний коефіцієнт, депопуляція, вимирання і виродження нації, демографічний хрест, старіння населення, старіння «зверху» і старіння «знизу», демографічна криза, демографічні проблеми, регіональна демографічна політика, механічний рух (міграції), сальдо міграції та його коефіцієнт, маятникова міграція, вимушені міграції, внутрішньо переміщені особи.

Питання для обговорення:

1. Проблеми регіонального розвитку: сутність поняття, класифікація.
2. Демографічна ситуація в Україні та її регіональні відмінності (народжуваність, смертність, природний приріст, статева структура, вікова структура, шлюбність, розлучуваність, тривалість життя).
3. Міграційний рух населення України та його регіональні відмінності. Міграційна привабливість регіонів.
4. Демографічні проблеми регіонального розвитку України – низька народжуваність («виродження» нації), висока смертність («вимирання» нації), від’ємний природний приріст (депопуляція населення), висока дитяча смертність, низький сумарний коефіцієнт народжуваності, майже найнижча в Європі очікувана тривалість життя при народженні, деформація статеві-вікової структури населення («старіння» населення, високий медіанний вік населення, переважання жінок), низька шлюбність, висока розлучуваність тощо. Проблеми депопуляції і старіння населення в регіонах України.
5. Міграційні проблеми регіонального розвитку України – еміграція населення з сільської місцевості до міської, трудова еміграція населення України до країн світу, «витік мізків», «витік «м’язів» тощо. Наслідки міграцій.
6. Внутрішньо переміщені особи в Україні: причини появи, сучасний стан, динаміка, проблеми адаптації, заходи з їх підтримки.
7. Регіональна демографічна політика в Україні.

Завдання до практичної роботи:

1. Проблеми регіонального розвитку можна класифікувати за цілим рядом ознак – генезисом, тобто за особливостями виникнення чи зародження; місцем виникнення чи зародження; тривалістю існування до початку пом’якшення чи нейтралізації; обсягом коштів, які необхідні для їх нейтралізації чи вирішення; диспропорціями, що вони породжують, тощо. Побудуйте схему класифікації проблем регіонального розвитку за 3-4 критеріями (рис. 5).

2. Обрахуйте коефіцієнт природного приросту (скорочення) України в 1990-2016 роках (табл. 13), абсолютний приріст (скорочення) населення (табл. 14) та питому вагу природного приросту в ньому в 1990-2016 роках за прикладом (там, де міграційний і природний приріст мають протилежний знак, вважати питому вагу природного приросту 100 %, якщо переважає природний приріст, і 0 %, якщо переважає міграційний приріст) (табл. 14). Побудуйте графіки динаміки абсолютного приросту населення України та питомої ваги природного приросту в ньому протягом 1990-2016 років (за двома вертикальними осями: за основною – абсолютний приріст стовпчиковою діаграмою, за допоміжною – питому вагу графіком) (рис. 6). Користуючись даними табл. 12-14 та зробленими графічними побудовами, доведіть, що для України характерна депопуляція населення (*письмово*). Що таке «демографічний хрест» («слов'янський хрест»)? Коли він настав в Україні? Чому так називається?

Таблиця 12

Динаміка чисельності населення України протягом 1990-2018 років, на 1 січня відповідного року (за даними Держслужби статистики України)

Роки	Чисельність населення, тис. осіб	Роки	Чисельність населення, тис. осіб
1990	51838,5	2005	47280,8
1991	51944,4	2006	46929,5
1992	52056,6	2007	46646
1993	52244,1	2008	46372,7
1994	52114,4	2009	46143,7
1995	51728,4	2010	45962,9
1996	51297,1	2011	45778,5
1997	50818,4	2012	45633,6
1998	50370,8	2013	45553,0
1999	49918,1	2014	45426,2
2000	49429,8	2015 ²	42928,3
2001	48923,2	2016 ²	42760,5
2002 ¹	48457,1	2017 ²	42584,5
2003	48003,5	2018 ^{2;3}	42403,0
2004	47622,4		

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

² Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

³ На 1 грудня 2017 року.

Таблиця 13

Динаміка демографічних показників населення України

протягом 1990-2016 років (за даними Держслужби статистики України)

Роки	Загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	Загальний коефіцієнт смертності, ‰	Коефіцієнт природного приросту (скорочення), ‰	Сумарний коефіцієнт народжуваності ¹	Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року ²	Очікувана тривалість життя при народженні, років
1990	12,7	12,1		1,850	12,8	70,42
1991	12,1	12,9		1,776	13,9	69,56
1992	11,4	13,4		1,674	14,0	68,97
1993	10,7	14,2		1,562	14,9	68,29
1994	10,0	14,7		1,468	14,5	67,66
1995	9,6	15,4		1,398	14,7	66,79
1996	9,2	15,2		1,335	14,3	67,08
1997	8,7	14,9		1,272	14,0	67,66
1998	8,4	14,4		1,211	12,8	68,50
1999	7,8	14,9		1,127	12,8	68,07
2000	7,8	15,4		1,116	11,9	67,72
2001	7,7	15,3		1,078	11,3	67,89
2002	8,1	15,7		1,095	10,3	68,32 ⁴
2003	8,5	16,0		1,172	9,6	68,24 ⁴
2004	9,0	16,0		1,218	9,5	68,22 ⁴
2005	9,0	16,6		1,213	10,0	67,96 ⁴
2006	9,8	16,2		1,310	9,8	68,10 ⁴
2007	10,2	16,4		1,345	11,0	68,25 ⁴
2008	11,0	16,3		1,458	10,0	68,27 ⁴
2009	11,1	15,3		1,473	9,4	69,29 ⁴
2010	10,8	15,2		1,443	9,1	70,44 ⁴
2011	11,0	14,5		1,459	9,0	71,02
2012	11,4	14,5		1,531	8,4	71,15
2013	11,1	14,6		1,506	8,0	71,37
2014 ³	10,8	14,7		1,498	7,8	71,37
2015 ³	10,7	14,9		1,506	7,9	71,38
2016 ³	10,3	14,7		1,466	7,4	71,68

¹ На одну жінку.

² На 1000 живонароджених.

³ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

⁴ Дані розраховано за два суміжні роки.

Таблиця 14

Природний, міграційний та абсолютний приріст (скорочення) населення України в 1990-2016 роках (за даними Держслужби статистики України)

Роки	Природний приріст (скорочення), тис. осіб	Міграційний приріст (скорочення), тис. осіб	Абсолютний приріст (скорочення), тис. осіб	Питома вага природного руху в абсолютному прирості (скороченні) населення, %
1990	27,6	78,3	105,9	26,1
1991	-39,1	151,3		0,0
1992	-100,3	287,8		
1993	-184,2	54,5		100,0
1994	-243,1	-142,9		
1995	-299,7	-131,6		
1996	-309,5	-169,2		
1997	-311,6	-136,0		
1998	-300,7	-152,0		
1999	-350,0	-138,3		
2000	-373,0	-133,6		
2001	-369,5	-152,2		
2002	-364,2	-33,8		
2003	-356,8	-24,2		
2004	-334,0	-7,6		
2005	-355,9	4,6		
2006	-297,7	14,2		
2007	-290,2	16,8		
2008	-243,9	14,9		
2009	-194,2	13,4		
2010	-200,5	16,1		
2011	-162,0	17,1		
2012	-142,4	61,8		
2013	-158,7	31,9		
2014 ¹	-166,4	22,6		
2015 ¹	-183,0	14,2		
2016 ¹	-186,6	10,6		
РА-ЗОН				

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

3. В табл. 15 представлені коефіцієнти народжуваності, смертності (в т.ч. дитячої), природного приросту населення, сумарний коефіцієнт народжуваності та очікувана тривалість життя при народженні за регіонами України в 2016 році. Виділіть у таблиці:

червоним фоном:

- регіони з найнижчим загальним коефіцієнтом народжуваності (9,0 ‰ і менше);

- регіони з найвищим загальним коефіцієнтом смертності (16,5 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим коефіцієнтом природного приросту (-7,0 ‰ і менше);
- регіони з найвищим коефіцієнтом дитячої смертності (9,0 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим сумарним коефіцієнтом народжуваності (менше 1,300);
- регіони з найнижчою очікуваною тривалістю життя при народженні (нижче 70,50 років);

зеленим фоном:

- регіони з найвищим загальним коефіцієнтом народжуваності (12,0 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим загальним коефіцієнтом смертності (менше 13,0 ‰);
- регіони з найвищим коефіцієнтом природного приросту (-1,0 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим коефіцієнтом дитячої смертності (6,0 ‰ і менше);
- регіони з найвищим сумарним коефіцієнтом народжуваності (більше 1,650);
- регіони з найвищою очікуваною тривалістю життя при народженні (73,00 років і вище).

Які причини обумовили такі регіональні особливості народжуваності, смертності, природного приросту та очікуваної тривалості життя населення України? (*усно*)

Користуючись даними табл. 15, виявіть регіональні особливості вродження, вимирання та депопуляції населення, письмово відповівши на наступні питання:

- для яких регіонів України вродження, вимирання та депопуляція населення не є проблемою регіонального розвитку?
- для яких регіонів України проблема вродження, вимирання та депопуляції населення стоїть найбільш гостро?

Відповідь обґрунтуйте.

Таблиця 15

Демографічні показники населення за регіонами України в 2016 році

(за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Загальні коефіцієнти, ‰	Коефіцієнт природного	Коефіцієнт смерт-	Сумарний коефіцієнт	Очікувана тривалість
-----------------	-------------------------	-----------------------	-------------------	---------------------	----------------------

	народжу- ваності	смерт- ності	приросту (скоро- чення), %	ності дітей у віці до 1 року ²	народжу- ваності ³	життя при народженні, років
Україна¹	10,3	14,7	-4,4	7,4	1,466	71,68
<i>області</i>						
Вінницька	9,6	15,4	-5,8	6,6	1,432	72,47
Волинська	12,5	13,0	-0,5	7,0	1,731	71,76
Дніпро- петровська	9,6	16,4	-6,8	8,0	1,412	70,19
Донецька ⁴	8,8
Житомирська	10,4	16,2	-5,8	7,9	1,544	70,14
Закарпатська	12,7	12,2	0,5	10,4	1,766	70,92
Запорізька	9,0	16,1	-7,1	6,6	1,344	71,26
Івано- Франківська	10,6	12,5	-1,9	6,7	1,463	73,72
Київська	11,0	16,3	-5,3	5,1	1,576	70,23
Кіровоградська	9,1	16,8	-7,7	9,4	1,430	70,30
Луганська ⁴	9,0
Львівська	10,7	12,7	-2,0	6,7	1,492	73,55
Миколаївська	9,3	15,1	-5,8	8,1	1,387	70,67
Одеська	11,1	14,1	-3,0	7,9	1,592	70,83
Полтавська	8,7	17,1	-8,4	5,9	1,329	71,33
Рівненська	13,5	12,5	1,0	8,3	1,863	71,56
Сумська	8,0	16,9	-8,9	6,5	1,208	71,68
Тернопільська	9,4	14,1	-4,7	5,2	1,320	73,69
Харківська	8,9	15,6	-6,7	7,4	1,273	71,46
Херсонська	10,2	15,5	-5,3	9,9	1,501	70,16
Хмельницька	9,9	15,5	-5,6	6,6	1,495	72,31
Черкаська	8,6	16,4	-7,8	8,4	1,306	72,07
Чернівецька	11,2	12,7	-1,5	8,9	1,515	73,34
Чернігівська	8,2	18,5	-10,3	9,2	1,290	70,65
<i>міста</i>						
Київ	12,5	10,5	2,0	5,5	1,569	74,21

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² На 1000 живонароджених.

³ На одну жінку.

⁴ Здійснення розрахунків є некоректним у зв'язку з відсутністю інформації по частині зони проведення антитерористичної операції.

4. Користуючись даними табл. 16, доведіть, що для України характерно старіння населення (*письмово*). З якого року частка населення у віці 60+ стала перевищувати частку населення молодших вікових груп (0-15 років),

а частка населення у віці 65+ – перевищувати частку населення у віці 0-14 років? Яке старіння характерне для України – «старіння зверху» чи «старіння знизу»?

Таблиця 16

Розподіл постійного населення України за окремими віковими групами в 1990-2017 роках, на 1 січня відповідного року
(за даними Держслужби статистики України)

Роки	Розподіл постійного населення України за окремими віковими групами, %					
	за методологією МОП			за національною методологією		
	0-14 років	15-64 років	65 років і старше	0-15 років	16-59 років	60 років і старше
1990	21,5	66,5	12,0	22,9	58,8	18,3
1991	21,4	66,4	12,3	22,8	58,6	18,7
1992	21,2	66,2	12,6	22,6	58,6	18,8
1993	21,0	66,1	12,9	22,4	58,8	18,7
1994	20,8	65,9	13,3	22,2	59,3	18,5
1995	20,5	65,9	13,6	21,9	59,6	18,4
1996	20,1	66,0	13,9	21,6	59,8	18,6
1997	19,7	66,3	14,0	21,2	59,9	19,0
1998	19,3	66,7	14,1	20,7	59,6	19,6
1999	18,6	67,5	13,9	20,2	59,5	20,2
2000	17,9	68,2	13,9	19,5	59,8	20,7
2001	17,2	68,7	14,1	18,8	60,1	21,1
2002 ¹	16,5	69,1	14,5	18,1	60,4	21,4
2003	15,8	69,1	15,0	17,4	61,3	21,3
2004	15,3	69,2	15,5	16,8	62,2	21,0
2005	14,8	69,2	15,9	16,3	63,0	20,8
2006	14,5	69,3	16,2	15,8	63,8	20,4
2007	14,2	69,4	16,4	15,5	64,1	20,3
2008	14,1	69,7	16,3	15,3	64,4	20,3
2009	14,1	70,0	15,9	15,2	64,4	20,4
2010	14,2	70,2	15,7	15,3	64,1	20,7
2011	14,2	70,5	15,3	15,3	63,8	20,9
2012	14,4	70,4	15,2	15,4	63,5	21,2
2013	14,6	70,2	15,2	15,5	63,1	21,4
2014	14,8	69,9	15,3	15,7	62,7	21,6
2015 ²	15,1	69,3	15,6	15,9	62,2	21,8
2016 ²	15,2	68,9	15,9	16,1	61,8	22,1
2017 ²	15,4	68,4	16,2	16,2	61,3	22,5

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

² Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

5. В табл. 17 представлені дані про статеву-вікову структуру населення за регіонами України на 1 січня 2017 року. Виділіть у таблиці:

червоним фоном:

- регіони, в яких частка населення у віці 65+ і більше перевищує частку населення у віці 0-14 років;
- регіони з найвищим демографічним навантаженням (вище 650 ‰);
- регіони з найвищим середнім віком населення (вище 42,0 років);
- регіони, в яких на 1000 жінок припадає 845 чоловіків і менше;

зеленим фоном:

- регіони з найнижчим демографічним навантаженням (нижче 610 ‰);
- регіони з найнижчим середнім віком населення (нижче 39,0 років);
- регіони, в яких на 1000 жінок припадає 890 чоловіків і більше.

Які причини обумовили такі регіональні особливості статеву-вікової структури населення України? (*усно*)

Користуючись даними табл. 17, виявіть регіональні особливості старіння населення і деформації статевуї структури населення, письмово відповівши на наступні питання:

- а) для яких регіонів України старіння населення не є значною проблемою регіонального розвитку (тобто питома вага дітей більше питомої ваги людей похилого віку)?
- б) для яких регіонів України проблема старіння населення стоїть найбільш гостро?
- в) для яких регіонів характерна найменша, а для яких – найбільша деформація статевуї структури населення?

Відповідь обґрунтуйте.

Таблиця 17

Показники статеву-вікової структури населення за регіонами України на 1 січня 2017 року (за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Розподіл постійного населення за окремими віковими групами за методологією МОП, %			Демографічне навантаження, на 1000 осіб у віці 16-59 років	Середній вік населення, років	Чоловіків на 1000 жінок, осіб
	0-14 років	15-64 роки	65 років і старше			
Україна ¹	15,4	68,4	16,2	632	41,2	863
<i>області</i>						
Вінницька	15,6	67,1	17,3	662	39,8	859

Волинська	19,8	67,3	12,9	639	38,1	893
Дніпропетровська	15,5	68,0	16,5	643	41,3	842
Донецька	12,6	68,2	19,2	654	43,9	831
Житомирська	16,6	67,2	16,2	661	39,9	868
Закарпатська	20,0	68,4	11,6	609	37,2	925
Запорізька	14,6	68,5	16,9	646	42,2	840
Івано-Франківська	17,2	68,8	14,0	603	38,9	897
Київська	16,6	68,1	15,3	634	39,4	856
Кіровоградська	15,2	67,1	17,7	669	41,6	852
Луганська	11,7	69,1	19,2	637	44,4	843
Львівська	16,4	69,1	14,5	599	39,8	901
Миколаївська	15,6	68,6	15,8	632	41,4	862
Одеська	16,8	68,0	15,2	635	40,8	887
Полтавська	14,1	68,4	17,5	631	41,6	854
Рівненська	20,5	67,1	12,4	641	37,8	904
Сумська	13,3	69,2	17,5	627	41,8	845
Тернопільська	16,0	68,6	15,4	613	39,2	878
Харківська	13,7	69,9	16,4	600	41,5	864
Херсонська	16,0	68,6	15,4	638	41,0	864
Хмельницька	15,8	67,5	16,7	661	39,5	866
Черкаська	14,0	67,7	18,3	656	41,6	847
Чернівецька	17,3	68,7	14,0	607	39,0	889
Чернігівська	13,6	67,2	19,2	684	41,6	832
<i>міста</i>						
Київ	16,0	69,8	14,2	592	39,6	861

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

6. Проведіть узагальнююче групування регіонів України за одним з 2-х варіантів: за особливостями демографічних процесів або за особливостями статеві-вікової структури. Для цього:

- а) візьміть відповідні демографічні показники за регіонами України з табл. 15 або табл. 17 (І варіант – загальні коефіцієнти народжуваності і смертності, коефіцієнт природного приросту, коефіцієнт дитячої смертності, сумарний коефіцієнт народжуваності, очікувана тривалість життя при народженні; II варіант – питома вага населення молодшої вікової групи (0-14 років), працездатного населення (15-64 років) та старшої вікової групи (65+), демографічне навантаження, середній вік населення, кількість чоловіків на 1000 жінок);
- б) проведіть лінійне шкалювання демографічних показників і знайдіть середній індекс для кожного регіону України (табл. 18). Лінійне

шкалювання означає трансформацію показників таким чином, щоб вони мали числові значення – індекси в інтервалі 0-1. Для цього за кожним показником визначаються екстремальні (найменші і найбільші) значення. Розрахунки індексів здійснюються за формулою 1:

$$I_j = \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (1)$$

де I_j – індекс j -того показника з вибіркової сукупності, $j = 1, 2, 3 \dots N$ (N – кількість показників у вибірці, в обох варіантах таких показників 6);

$X_{i,j}$ – поточне значення j -того показника, $i = 1, 2, 3 \dots M$ (M – кількість об'єктів (регіонів України), які характеризуються j -тим показником, в I варіанті $M = 23$, в II варіанті $M = 25$);

$X_{\min,j}$, $X_{\max,j}$ – найменше та найбільше значення i -того показника в ряду спостережень.

Відповідно до формули 1, об'єкт (регіон України) з найбільшим значенням певного показника має індекс, що дорівнює 1, а з найменшим – 0, індекси всіх інших об'єктів мають числові значення в інтервалі 0-1. Формула 1 використовується для обчислення індексів показників, які відображають позитивні властивості або ознаки об'єктів (у нашому випадку це загальний коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт природного приросту, сумарний коефіцієнт народжуваності, очікувана тривалість життя при народженні, питома вага населення молодшої вікової групи (0-15 років) та працездатного населення (16-59 років), кількість чоловіків на 1000 жінок). Для показників, які відображають негативні тенденції і сторони об'єктів (наприклад, загальний коефіцієнт смертності, коефіцієнт дитячої смертності, питома вага населення старшої вікової групи, демографічне навантаження, середній вік населення), індекси визначаються за формулою 2:

$$I_j = 1 - \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (2)$$

Використання зворотних значень індексів для «негативних» показників за формулою 2 дає можливість коректно ранжувати регіони України за всіма демографічними показниками. Іншими словами, регіони з найбільшим значенням «позитивного» і найменшим значенням «негативного» демографічного показника мають вищий пріоритет у ряду ранжирування.

Середні значення індексів демографічних показників розраховуються за формулою 3:

$$I_{\text{сер.}} = \frac{\sum_{j=1}^N I_j}{N} \quad (3)$$

де всі позначення попередні.

Заповніть табл. 18, вказавши всі обраховані індекси демографічних показників і середній індекс.

I варіант

Таблиця 18

Лінійне шкалювання показників демографічних процесів за регіонами України в 2016 році (індекси)

Регіони України	Індекси						середній індекс
	загальних коефіцієнтів		коефіцієнту природного приросту (скорочення)	коефіцієнту смертності дітей у віці до 1 року	сумарного коефіцієнту народжуваності	очікуваної тривалості життя при народженні	
	народжуваності	смертності					
області							
Вінницька							
Волинська							
Дніпропетровська							
Житомирська							
Закарпатська							
Запорізька							
Івано-Франківська							
Київська							
Кіровоградська							
Львівська							
Миколаївська							
Одеська							
Полтавська							
Рівненська							
Сумська							
Тернопільська							
Харківська							

Херсонська							
Хмельницька							
Черкаська							
Чернівецька							
Чернігівська							
<i>міста</i>							
Київ							

II варіант

Таблиця 18

Лінійне шкалювання показників статеві-вікової структури населення за регіонами України в 2016 році (індекси)

Регіони України	Індекси						середній індекс
	питомої ваги населення у віці			демографічного навантаження	середнього віку населення	кількості чоловіків на 1000 жінок	
	0-14 років	15-64 років	65 років і більше				
області							
Вінницька							
Волинська							
Дніпропетровська							
Житомирська							
Закарпатська							
Запорізька							
Івано-Франківська							
Київська							
Кіровоградська							
Львівська							
Миколаївська							
Одеська							
Полтавська							
Рівненська							
Сумська							
Тернопільська							
Харківська							
Херсонська							
Хмельницька							
Черкаська							
Чернівецька							
Чернігівська							

міста							
Київ							

- в) проведіть ранжирування за обрахованим середнім індексом і побудуйте графік Парето (рис. 7). Ранжирування регіонів України за станом їх демографічних процесів здійснюється в порядку збільшення середнього індексу. В результаті одержують послідовність, в якій місце (рейтинг) певного регіону за демографічними показниками однозначно визначає його положення серед інших адміністративно-територіальних одиниць України. Ця процедура виконується графічно на графіках Парето (впорядкування регіонів за їх рейтингом);
- г) за допомогою графіка Парето проведіть групування регіонів України за станом демографічних процесів або за особливостями статеві-вікової структури населення. Нанесіть виділені групи регіонів на контурну карту України (рис. 8).

7. До демографічних проблем ряд авторів відносять і проблеми міграційної привабливості регіонів. Користуючись даними табл. 19, обрахуйте загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) на 10 тис. наявного населення. Згрупуйте регіони України за сальдо міграції на регіони-донори (з негативним сальдо міграції), позначивши їх у таблиці червоним фоном, і регіони-реципієнти (з позитивним сальдо міграції). Подумайте і запишіть, які причини обумовили високу міграційну привабливість одних регіонів і повну міграційну непривабливість інших?

Таблиця 19

Міграції населення України за регіонами в 2016 році
(за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Середня чисельність населення, осіб	Усі потоки міграції, осіб			у т.ч. міждержавна міграція, осіб			Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення), на 10 тис. наявного населення
		прибулі	вибулі	сальдо міграції	прибулі	вибулі	сальдо міграції	
Україна¹	42672529	256808	246188	10620	14311	6465	7846	
<i>області</i>								
Вінницька	1596260	5608	8113	-2505	146	97	49	
Волинська	1041811	4523	5778	-1255	113	85	28	
Дніпро-	3242647	11437	13783	-2346	649	470	179	

петровська								
Донецька	4254601	5775	9376	-3601	151	96	55	
Житомирська	1244015	12813	12754	59	421	304	117	
Закарпатська	1258967	3311	4293	-982	100	489	-389	
Запорізька	1746565	3893	5582	-1689	235	162	73	
Івано-Франківська	1381134	9191	9067	124	211	115	96	
Київська	1733353	25078	13676	11402	816	288	528	
Кіровоградська	969453	8398	8374	24	283	199	84	
Луганська	2200339	1470	3957	-2487	96	42	54	
Львівська	2534101	31031	26049	4982	944	712	232	
Миколаївська	1154167	6067	7508	-1441	183	134	49	
Одеська	2388402	17896	14516	3380	1324	945	379	
Полтавська	1432888	12591	12750	-159	482	140	342	
Рівненська	1162287	7629	7882	-253	154	117	37	
Сумська	1108893	15099	13947	1152	463	201	262	
Тернопільська	1062450	3 393	4930	-1537	173	80	93	
Харківська	2709902	17915	17118	797	3169	543	2626	
Херсонська	1059002	3061	4095	-1034	64	59	5	
Хмельницька	1289840	5717	7623	-1906	101	70	31	
Черкаська	1237086	5072	7145	-2073	201	123	78	
Чернівецька	909007	2777	3263	-486	155	125	30	
Чернігівська	1039194	7092	7926	-834	296	94	202	
<i>міста</i>								
Київ	2916165	29971	16683	13288	3381	775	2606	

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

8. За оцінками, в 2016 році в світі нараховувалося 31,1 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО). В останні роки одним з найбільших джерел вимушеного внутрішнього переміщення стала Україна. Військова агресія Росії проти України, анексія Автономної Республіки Крим, проведення антитерористичної операції на Донбасі спричинили безпрецедентне внутрішнє і зовнішнє переміщення значної чисельності населення України. За останніми даними Міністерства соціальної політики, кількість ВПО на початок 2018 року в Україні становила 1 млн. 493 тисяч осіб. У 2016 році Україна входила в Тор-10 країн за чисельністю ВПО разом з Колумбією, Сирією, Іраком, Республікою Конго, Суданом, Нігерією, Йеменом, Південним Суданом, Афганістаном (*Джерело: GISCO, UNHCR Global Trends report 2016*). Зробіть письмовий аналіз рис. 9-10, відповівши на питання:

- а) які регіони України є найпривабливішими для ВПО? Як Ви вважаєте, чому? Подумайте, чому ВПО обирають обмежене коло регіонів України для свого проживання, нехтуючи цілим рядом інших областей?
- б) як змінюється чисельність ВПО в Україні протягом останніх років? Як Ви вважаєте, чому? Які регіони України є лідерами зі зменшення чисельності ВПО? В яких регіонах чисельність ВПО, навпаки, продовжує зростати?

Рис. 9. Розподіл внутрішньо переміщених осіб за регіонами України станом на 1 лютого 2018 року (Джерело: Динаміка міграції в Україні: які області обирають переселенці [Електронний ресурс] // Слово і діло: аналітичний портал. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/13/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-yaki-oblasti-obyayut-pereselenczi>)

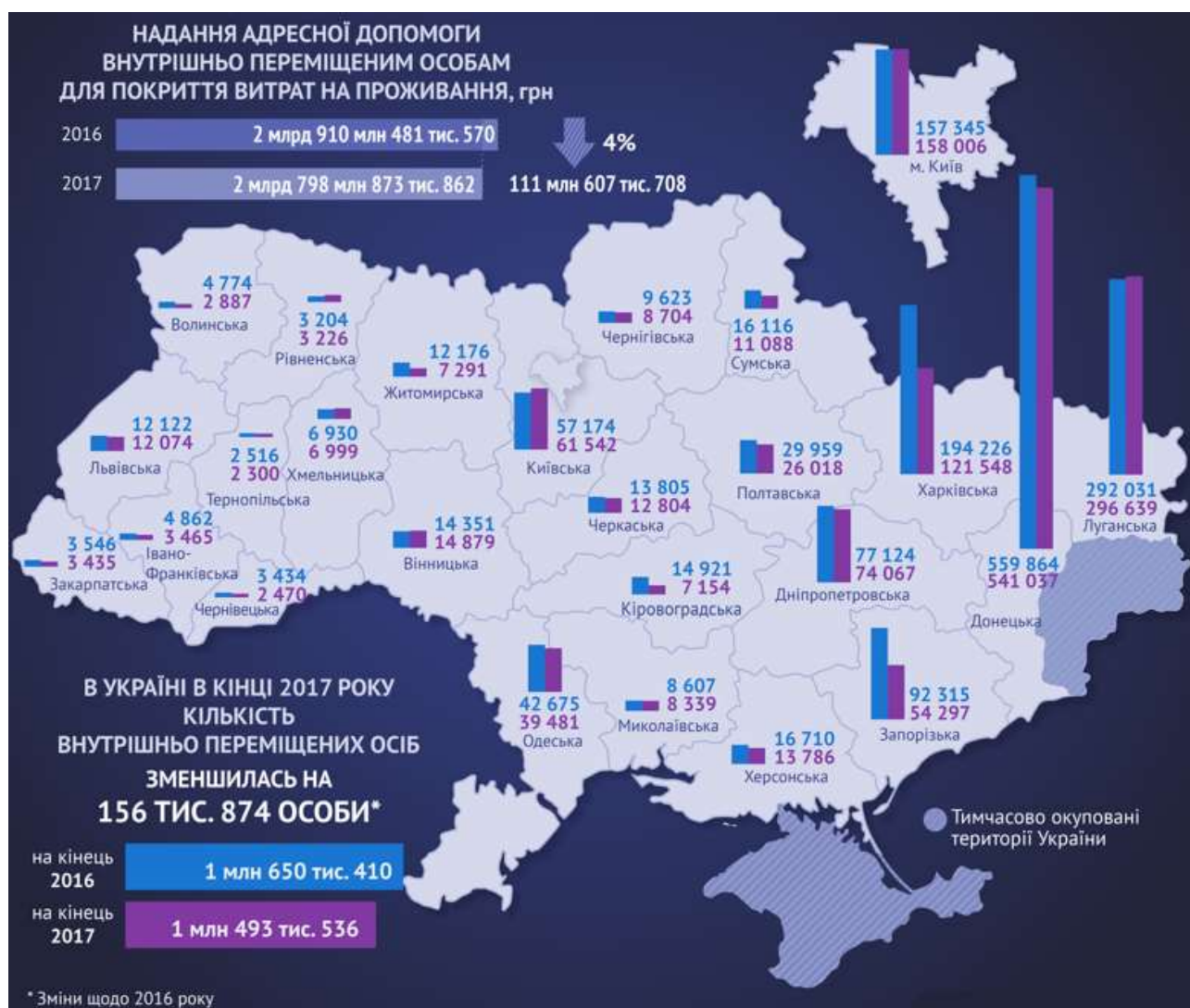

Рис. 10. Динаміка чисельності внутрішньо переміщених осіб за регіонами України протягом 2016-2017 років (Джерело: Як змінилася кількість переселенців в Україні за 2016-2017 роки [Електронний ресурс] // Слово і діло: аналітичний портал. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/02/infografika/suspilstvo/yak-zminylasya-kilkist-pereselencziv-ukrayini-2016-2017-roky>)

Практичне заняття 10-12

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Мета: розглянути соціальні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;
виявити особливості регіональної соціальної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Поняття про соціальні проблеми регіонального розвитку. Соціальні проблеми регіонального розвитку України: гендерна нерівність; низький рівень та умови життя населення, бідність; етнічні та релігійні конфлікти; соціальні хвороби (наркоманія та алкоголізм, ВІЛ-інфекція та СНІД, туберкульоз, суїцидність, аборти тощо); професійна захворюваність, професійний травматизм і професійна смертність; трудові конфлікти; інвалідність, незадовільний стан людей з обмеженими можливостями; злочинність; безробіття; мігранти, біженці і внутрішньо переміщені особи; корупція; недоступність та низька якість медичного обслуговування; проблеми освіти і науки; сирітство; дитяча безпритульність; неблагополучні сім'ї та домашнє насильство тощо. Регіоналізація соціального неблагополуччя України за О. І. Шаблієм. Проблеми нерівномірності соціального розвитку регіонів України. Соціальна поляризація простору. Полюси соціального розвитку та периферія. Рівні соціального розвитку регіонів України. Методики їх визначення. Соціальна безпека. Індикатори соціальної безпеки України (індикатори-стимулятори, індикатори-дестимулятори). Рівні соціальної безпеки регіонів України (оптимальний, задовільний, незадовільний, небезпечний, критичний, мінімальний або абсолютно небезпечний). Типізація регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці.

Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками соціального розвитку (рейтинг розвитку людського потенціалу, рейтинг за рівнем щастя, рейтинг процвітання, рейтинг гендерної рівності, рейтинг соціального прогресу, рейтинг рівня навмисних вбивств, рейтинг ефективності національних систем освіти, рейтинг за рівнем стійкості суспільства, рейтинг якості життя людей похилого віку та інші).

Національна методологія відстеження прогресу в людському розвитку на регіональному рівні. Розподіл регіонів України за індексом людського розвитку.

Регіональна соціальна політика в Україні: сутність, мета і завдання, принципи і пріоритети, основні концептуальні напрями формування і реалізації, механізми реалізації соціальної політики.

Ключові поняття: соціальні проблеми (інші варіанти – соціальні негаразди, соціальне неблагополуччя, соціальні патології, соціальні лиха), гендер, гендерна нерівність, рівень життя, умови життя, якість життя, бідність, злиденність, прожитковий мінімум, споживчий кошик, середній клас, етнічні конфлікти, релігійні конфлікти, соціальні хвороби, професійна захворюваність, професійний травматизм, професійна смертність, інвалідність, трудові конфлікти, безробіття, злочин, злочинність, біженці, внутрішньо переміщені особи, корупція, сирітство, безпритульність, неблагополучні сім'ї, домашнє насильство, соціальний захист, соціальна безпека, індикатори соціальної безпеки – індикатори-стимулятори та індикатори-дестимулятори, індекс людського розвитку регіонів, соціальна політика, регіональна соціальна політика.

Питання для обговорення:

1. Соціальні проблеми регіонального розвитку: сутність поняття, перелік.
2. Гендерна нерівність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
3. Рівень та умови життя населення України: загальна характеристика та регіональний аналіз. Бідність в Україні.
4. Регіональні відмінності формування середнього класу в Україні.
5. Етно-конфесійна ситуація в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Етнічні та релігійні конфлікти в Україні.
6. Соціальні хвороби в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз:
 - наркоманія та алкоголізм,
 - ВІЛ-інфекція і СНІД,
 - туберкульоз,
 - суїцидність,
 - аборти тощо.
7. Професійна захворюваність, професійний травматизм і професійна смертність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Трудові конфлікти в Україні.
8. Інвалідність в Україні, стан людей з обмеженими можливостями: загальна характеристика та регіональний аналіз.
9. Злочинність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
10. Безробіття в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Молодіжне безробіття.
11. Мігранти, біженці і внутрішньо переміщені особи в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
12. Корупція в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
13. Медичне обслуговування в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Недоступність та низька якість медичного обслуговування.
14. Проблеми освіти й науки в Україні та їх регіональний аналіз.
15. Сирітство в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Дитяча безпритульність.
16. Неблагополучні сім'ї. Домашнє насильство в Україні.
17. Регіоналізація соціального неблагополуччя України за О. І. Шаблієм.
18. Соціальна поляризація простору в Україні. Посилення поділу суспільства на багатих та бідних.
19. Рівні соціального розвитку та соціальна нерівність регіонів України.

20. Соціальна безпека регіонів України: індикатори, рівні.
21. Типізація регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці.
22. Рейтинг регіонів України за індексом людського розвитку.
23. Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками соціального розвитку.
24. Регіональна соціальна політика в Україні.

Завдання до практичної роботи:

1. Підготувати проект – презентацію (не менше 20-ти слайдів) і до неї доповідь (до 5 аркушів основного тексту) з однієї з соціальних проблем регіонального розвитку України. Для цього необхідно вибрати соціальну проблему, актуальну для України (*перелік головних соціальних проблем наданий у питаннях для обговорення*), та розкрити її сутність, причини і фактори виникнення й загострення, географію цієї соціальної проблеми в Україні, тобто для яких регіонів ця проблема стоїть найбільш гостро, а в яких регіонах, навпаки, найсприятливіша ситуація, шляхи подолання проблеми тощо. Всі твердження і висновки мають бути підтверджені сучасною статистикою, графічними зображеннями (графіками, діаграмами, гістограмами тощо), відповідними картосхемами.

Доповідь має розкривати і доповнювати зміст презентації. Вона повинна мати титульний аркуш, план або зміст, основний текст, висновки, список використаних джерел.

2. Проаналізуйте регіоналізацію соціального неблагополуччя України за О. І. Шаблієм (*Джерело : Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України : навчальний посібник / О. І. Шаблій. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – Львів : Світ, 2000. – 680 с.*), письмово відповівши на наступні питання:

- а) які регіони і макрорегіони соціального неблагополуччя України виділив О. І. Шаблій? Які регіони України до них увійшли? (*наведіть відповідну картосхему* (рис. 11);
- б) які показники О. І. Шаблій поклав в основу своєї регіоналізації?
- в) подумайте, чи всі твердження та висновки О. І. Шаблія щодо соціального неблагополуччя актуальні для сучасної України? Які б зміни до регіоналізації та показники соціального неблагополуччя нашої держави Ви би внесли, враховуючи сучасні реалії?

Дайте стислу характеристику виділених О. І. Шаблієм макрорегіонів України (*письмово*).

3. Ознайомтеся з індикаторами соціальної безпеки України (Джерело: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29. 10. 2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm). Виділіть, які з цих індикаторів є стимуляторами, а які – дестимуляторами (наприклад, індикатори-стимулятори – нормальним шрифтом, а індикатори-дестимулятори – курсивом). Користуючись сайтом Державної служби статистики України, визначте для України всі індикатори соціальної безпеки станом на 2016 рік. Користуючись додатком 2 Методичних рекомендацій, визначте, яке значення має кожний з цих індикаторів – оптимальне, задовільне, незадовільне, небезпечне, критичне, мінімальне (абсолютно небезпечне). Відповідь оформіть у вигляді табл. 20 (за прикладами).

Таблиця 20

Індикатори соціальної безпеки України в 2016 році¹

№ з/п	Індикатори	Х _{опт}	Х _{здв}	Х _{нездв}	Х _{небезп}	Х _{крит}	Х _{укр}	Рівень
1	<i>Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, %²</i>	18	20	23	25	30	22,6	незадовільний
2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	3	2,5	2	1,8	1,5	5211 грн. / 1384,1 грн. = 3,76	оптимальний
3								

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² Курсивом відзначені індикатори-дестимулятори.

Х₀ – величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0;

Х_{крит} – величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,2 або 20 % оптимального значення;

Хнебезп – величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,4 або 40 % оптимального значення;

Хнездв – величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,6 або 60 % оптимального значення;

Хздв – величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,8 або 80 % оптимального значення;

Хопт – величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

4. Ознайомтеся з типізацією регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці (*Джерело*: Мезенцева Н. І. Типізація регіонів України за загрозами соціальної безпеки [Електронний ресурс] / Н. І. Мезенцева, О. О. Штельмах // Вісник Київського університету. Географія. – 2006. – Вип. 53. – С. 19-20. – Режим доступу : <http://papers.univ.kiev.ua/geografija/10825.pdf>). Заповніть табл. 21.

Таблиця 21

Типізація регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці

Тип регіонів	Які регіони входять	Основні загрози соціальній безпеці	Основні пріоритети
Тип 1			
Тип 2			
Тип 3			
Тип 4			

5. Зберіть інформацію про сучасне місце України в різних рейтингах країн світу за показниками соціального розвитку (наприклад, рейтинг розвитку людського потенціалу, рейтинг за рівнем щастя, рейтинг процвітання, рейтинг гендерної рівності, рейтинг соціального прогресу, рейтинг рівня навмисних вбивств, рейтинг ефективності національних систем освіти, рейтинг за рівнем стійкості суспільства, рейтинг якості життя людей похилого віку та інші) (*не менше 5-ти рейтингів*). Відзначте, за якими показниками розраховують обрані Вами рейтинги. Заповніть табл. 22.

Джерела:

1) Украина [Електронний ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/countries/ukraine/ukraine-info>

2) Рейтинги стран и регионов [Электронный ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/research/countries-ranking>

Таблиця 22

Місце України в міжнародних рейтингах за соціальними показниками

Назва рейтингу	Організація або джерело	Місце / кількість країн	Рік	Показники, за якими розраховується рейтинг

6. Важливим показником соціального розвитку країн і регіонів є рівень людського розвитку. Для характеристики людського розвитку ООН використовує такий інтегральний узагальнюючий показник як *індекс людського розвитку ІЛР (або індекс розвитку людського потенціалу ІРЛП)*, який був розроблений у 1990 році пакистанським економістом Махбубом уль Хаком. ІЛР розраховується на основі трьох складових:

- 1) довголіття / довге і здорове життя (вимірюється показником очікуваної тривалості життя при народженні для обох статей);
- 2) отримання знань / освіти (вимірюється показниками рівня грамотності дорослого населення й середньою кількістю років навчання (з 1995 року – сукупним валовим коефіцієнтом тих, хто вступив до початкових, середніх та вищих навчальних закладів);
- 3) підтримання гідного рівня життя (вимірюється показником реального валового внутрішнього продукту на душу населення з поправкою на вартість життя) (табл. 23).

Таблиця 23

Система показників індексу людського розвитку ООН

Індекс людського розвитку			
ІЛР = 1/3 І _{ВВП} + 1/3 І _{освіта} + 1/3 І _{тривалість життя}			
Індекс доходу І _{ВВП} (ВВП на душу населення, доларів за ПКС)	Індекс освіти		Індекс стану здоров'я І _{тривалість життя} (очікувана середня тривалість життя при народженні, років)
	І _{освіта} = 2/3 І _{письменність} + 1/3 І _{охоплення освітою}		
	Індекс письменності дорослого населення, частка письменних серед населення старше 15 років, % І _{письменність}	Індекс охоплення всіма видами освітньої діяльності – початковою, середньою, вищою освітою, частка студентів у загальній чисельності населення, % І _{охоплення освітою}	

Україна має *власну методологію відстеження прогресу в людському розвитку на регіональному рівні*, яка була розроблена у 2000 році фахівцями Національної академії наук під керівництвом Е. М. Лібанової і затверджена Постановою спільного засідання Президії НАН України та Державного комітету статистики України. Ця методологія ґрунтується на трьох рівнях показників. *Показник вищого рівня* – це загальний індекс людського розвитку регіону (ІЛРР). *Другий рівень* складається з дев'яти загальних блоків показників розвитку, які представляють головні аспекти людського розвитку (рис. 12). Показники *третього рівня* представляють окремі аспекти регіонального розвитку (приблизно 15 показників на кожний аспект). У цілому в українській методології вимірювання людського розвитку використовується 94 первинних показників та понад 20 допоміжних.

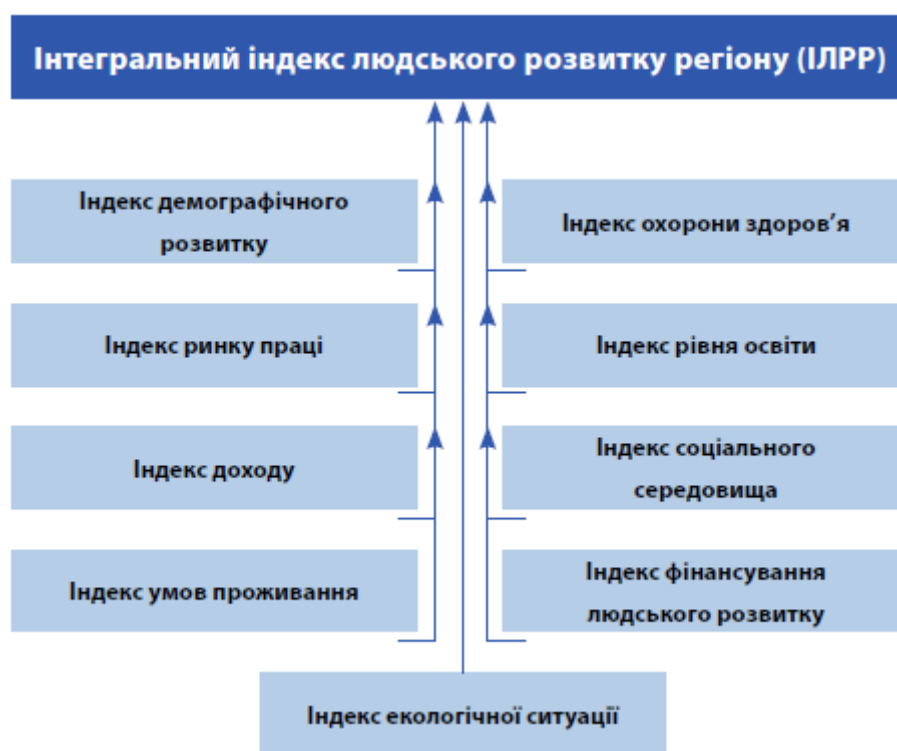

Рис. 12. Українська система регіональних показників людського розвитку, 2000-2012 роки

Рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України від 13.06.2012 р. № 123-м було затверджено нову Методику вимірювання регіонального людського розвитку. До розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показники, об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку.

Наведіть схему показників, що характеризують регіональний людський розвиток згідно нової Методики вимірювання регіонального людського розвитку (рис. 13). Побудуйте графік Парето розподілу регіонів України за ІЛРР у 2016 році (рис. 14) Проаналізуйте його (*письмово*) (Джерело: Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / Відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 66 с. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm)

7. Цікава інформація!

Кореспондентами газети «Сьогодні» наприкінці 2014 року було проведено **наступне дослідження**: було взято мінімальний дохід німця (8,5 євро за годину роботи, або 1445 євро на місяць) і поляка (400 євро на місяць), ціни бюджетних продуктів і послуг у Німеччині та Польщі, і відсоток витрат на кожний вид товару і послуги (за офіційними статистичними даними цих країн). Користуючись отриманими даними, було підраховано, скільки поляк або німець може купити за місяць, наприклад, їжі, або скільки часу треба збирати гроші, щоб зробити велику покупку. Очевидно, що розрахунки в якійсь мірі умовні, оскільки в Німеччині та Польщі споживчий кошик розрахований на середньостатистичного жителя, а в дослідженні брали до уваги мінімальні доходи. Наприклад, у німців середня зарплата – 2330 євро, тому у «бідного» німця з зарплатою 1445 євро реальні витрати, наприклад, на їжу, будуть вищі, а на розваги і відпочинок – нижчі. Але це дослідження дає можливість оцінити, що міг би собі дозволити «бідний» німець за нашими нормами. В дослідженні увага була зосереджена на основних статтях витрат українців (додаток Б).

Практичне заняття 13-14

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ

РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Мета: розглянути економічні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;
виявити особливості регіональної економічної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Поняття про економічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми нерівномірності економічного розвитку регіонів України. Проблема гіперконцентрації галузей господарства в індустріальних та високоурбанізованих районах Донбасу, Придніпров'я та окремих промислових агломераціях.

Регіональні проблеми банківсько-фінансового сектору економіки.

Регіональні проблеми модернізації господарського потенціалу. Регіональні проблеми розвитку малого підприємництва. Проблеми формування та мобільності креативного класу в Україні.

Економічна поляризація простору. Полюси економічного розвитку та периферія. Поляризація периферії.

Рівні економічного розвитку регіонів України. Методики їх визначення. Рівні конкурентоспроможності регіонів України. Індикатори конкурентоспроможності регіонів. Економічна безпека та її складові: виробнича безпека, демографічна безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека (банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека). Рівні економічної безпеки регіонів України (оптимальний, задовільний, незадовільний, небезпечний, критичний, мінімальний або абсолютно небезпечний). Індикатори загроз економічній безпеці регіонів.

Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками економічного розвитку (рейтинг за індексом глобальної конкурентоспроможності, рейтинг валового внутрішнього продукту, рейтинг валового національного доходу, рейтинг економічної свободи, рейтинг ведення бізнесу, рейтинг захисту прав власності, рейтинг міжнародної торгівлі, рейтинг споживання електроенергії, рейтинг продовольчої безпеки та інші).

Регіональна економічна політика України: сутність та завдання, складові елементи та основні принципи, становлення та проведення, фактори формування та механізм реалізації. Регіональна промислова політика в Україні. Регіональна аграрна політика в Україні.

Ключові поняття: економічні проблеми, конкурентоспроможність, економічна безпека та її складові: виробнича безпека, демографічна безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека (банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека), економічна політика, регіональна економічна політика, регіональна промислова політика, регіональна аграрна політика.

Питання для обговорення:

1. Регіональний аналіз концентрації галузей господарства в Україні.

2. Регіональний аналіз розвитку малого підприємництва в Україні.
3. Регіональні проблеми банківсько-фінансового сектору економіки.
4. Регіональні проблеми модернізації господарського потенціалу.
5. Проблеми формування та мобільності креативного класу в Україні.
6. Економічна поляризація простору в Україні.
7. Рівні економічного розвитку та економічна нерівність регіонів України.
8. Рівні та індикатори конкурентоспроможності регіонів України.
9. Економічна безпека України та її складові. Рівні та індикатори економічної безпеки регіонів України.
10. Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками економічного розвитку.
11. Регіональна економічна політика України.

Завдання до практичної роботи:

1. Важливою економічною характеристикою регіонів є тип структури економіки. В Україні виділяють 5 типів економіки регіонів – індустріальний, сільськогосподарський, промислово-аграрний, з орієнтуванням на сферу послуг і з домінуванням сфери послуг (у регіонах індустріального типу економіки частка промисловості становить понад 30 %; сільськогосподарського типу економіки – частка сільського господарства перевищує частку промисловості, а частка сфери послуг не перевищує 50 %; типу економіки з домінуванням сфери послуг – частка сфери послуг становить 60 % та більше; типу економіки з орієнтуванням на сферу послуг – частка сфери послуг становить 50-60 %; промислово-аграрного типу економіки – частка промисловості перевищує або дорівнює частці сільського господарства, а частка сфери послуг не перевищує 50 %). Користуючись «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року» (Джерело: Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>, додаток 1, стор. 4), з'ясуйте який тип економіки мають різні регіони України. Побудуйте картосхему України (рис. 15), на якій різним кольором покажіть тип економіки регіонів у 2012 році, а різною штриховкою – тип економіки регіонів у 1997 році. Порівняйте типи економіки регіонів України в 1997 і 2012 роках. Письмово зробіть висновок, вказавши які регіони змінили тип своєї економіки за цей період. У яких випадках це прогресивні зміни, а в яких – регресивні? Відповідь обґрунтуйте.
2. Важливим показником рівня економічного розвитку регіонів є сальдо надходжень до держбюджету та з держбюджету за регіонами України. За цим критерієм регіони України можна поділити на різні групи, які можна

об'єднати у дві великі – регіони-донори та регіони-реципієнти, тобто з від'ємним та позитивним сальдо надходжень з регіонів до держбюджету та з держбюджету до регіонів. Які регіони України на сьогоднішній день є донорами, а які – реципієнтами? Наведіть відповідну картосхему (рис. 16). Стисло проаналізуйте її (письмово).

3. Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 (Джерело: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm), побудуйте схему структури економічної безпеки регіону (рис. 17), зазначивши на схемі складові економічної безпеки та їх дефініції.

4. Оберіть одну зі складових економічної безпеки, зазначених Вами в попередньому завданні (окрім демографічної, соціальної та інвестиційно-інноваційної безпеки). Ознайомтеся з індикаторами обраної Вами складової (Джерело: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm). Виділіть, які з цих індикаторів є стимуляторами, а які – дестимуляторами (наприклад, індикатори-стимулятори – звичайним шрифтом, а індикатори-дестимулятори – курсивом). Користуючись сайтом Державної служби статистики України, визначте для України всі індикатори обраної Вами складової економічної безпеки станом на 2016 рік. Користуючись додатком 2 Методичних рекомендацій, визначте, яке значення має кожний з цих індикаторів – оптимальне, задовільне, незадовільне, небезпечне, критичне, мінімальне (абсолютно небезпечне). Відповідь оформіть у вигляді табл. 24.

Таблиця 24

Індикатори _____ безпеки України в 2016 році¹

№ з/п	Індикатори	Хопт	Хздв	Хнездв	Хнебезп	Хкрит	Х _{укр}	Рівень
1								
2								

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

- X_0 – величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0;
- Хкрит – величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2 або 20 % оптимального значення;
- Хнебезп – величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4 або 40 % оптимального значення;
- Хнездв – величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6 або 60 % оптимального значення;
- Хздв – величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,8 або 80 % оптимального значення;
- Хопт – величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

5. Проаналізуйте рівень економічної безпеки за регіонами України (*Джерело: Білик Р. М. Конкурентоспроможність регіонів України в системі зміцнення їх економічної безпеки : дис. на здобуття наукового ступеня доктора економ. наук : спец. 08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Р. М. Білик; Національна Академія Наук України ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». – Львів, 2017. – 459 с. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Bilyk_Rostyslav/Konkurentospromozhnist_rehioniv_Ukrainy_v_systemi_zmitsnennia_ikh_ekonomichnoi_bezpeky.pdf (див. підрозділ 3.1. Оцінювання економічної безпеки як передумови забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону). Які регіони України в 2015 році мали високий рівень економічної безпеки, а які – критичний? Подумайте і письмово поясніть виявлені регіональні особливості економічної безпеки України.*

6. Важливою характеристикою рівня економічного розвитку регіонів є їх конкурентоспроможність. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів є однією з трьох цілей державної регіональної політики, визначених у «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» (див. табл. 11). Що таке конкурентоспроможність? (наведіть визначення поняття). З 2007 року Фонд «Ефективне управління»¹ аналізував конкурентоспроможність усіх 27-ми регіонів України за методологією розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму². Ознайомтеся зі «Звітом про конкурентоспроможність регіонів України 2013» (*Джерело: Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013 [Електронний ресурс] / Опубліковано*

Фондом «Ефективне управління» за підтримки Всесвітнього економічного форуму. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf). Дайте письмові відповіді на наступні питання:

- а) за якими складовими Всесвітній економічний форум підраховує Індекс глобальної конкурентоспроможності країн світу (стор. 12 Звіту)? В які групи ці складові об'єднуються?
- б) які стадії розвитку економіки країн світу виділяє Всесвітній економічний форум при аналізі цих складових? На якій з цих стадій знаходиться економіка України (стор. 17 Звіту)?
- в) яке місце серед країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності зайняла Україна в 2017 році? (*Джерело*: Індекс глобальної конкурентоспроможності. Информация об исследовании и его результаты [Электронный ресурс] // Гуманитарные технологии: аналитический портал. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info#ukraine>);
- г) яке місце серед країн світу в 2017 році зайняла Україна за окремими складовими конкурентоспроможності? За якими складовими позиції України найсильніші? Найслабші? (*Джерело*: Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 [Електронний ресурс] // Економічний дискусійний клуб. Всесвітній Економічний Форум. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>).

¹ Фонд «Ефективне управління» був створений з ініціативи Ріната Ахметова в 2007 році для розробки і реалізації проектів і програм, спрямованих на довгостроковий розвиток української економіки. Для вирішення цих завдань Фонд залучав провідних вітчизняних і закордонних експертів з бездоганною репутацією. Наприкінці 2013 року фінансування фонду було призупинено, 1 січня 2014 року співробітники Фонду звільнені.

² Всесвітній Економічний Форум (ВЕФ) – міжнародна незалежна організація, діяльність якої спрямована на поліпшення економічної ситуації у світі. Вона публікує свій Звіт про міжнародну конкурентоспроможність з 1979 року. В 2017 році він охоплював 137 країн з розвиненими та економіками, що розвиваються. Звіт використовується урядами, вченими і бізнес-лідерами в усьому світі як інструмент для кращого розуміння сильних і слабких сторін економік різних країн, а також для точного визначення необхідних економічних реформ. Щорічні форуми ВЕФа проводяться в Давосі, Швейцарії. Конкурентоспроможність України ВЕФ аналізує з 1997 року.

7. Користуючись «Звітом про конкурентоспроможність регіонів України 2013», наведіть результати підрахунків індексу конкурентоспроможності регіонів України (рис. 18). Письмово їх проаналізуйте.

8. Оскільки Фонд «Ефективне управління» з 2014 року не здійснює підрахунків конкурентоспроможності регіонів України за методологією розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, рядом науково-дослідних організацій та окремими дослідниками України протягом останніх років були зроблені власні спроби відповідних економічних досліджень. Ознайомтеся з однією з них *(на вибір студента)*:

- 1) Конкурентоспроможність регіонів та регіональна оцінка ділового клімату в Україні [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень. За фінансової підтримки Офіційної Допомоги з метою розвитку від Словацької Республіки. – Режим доступу:
http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/konkurentospromozhn_st_prezentac_ua.pdf.
- 2) Калініна А. Г. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України [Електронний ресурс] / А. Г. Калініна // Інтелект XXI. – 2016. – № 4. – С. 14-20. – Режим доступу:
file:///C:/Users/kafedra/Downloads/int_XXI_2016_4_4.pdf.
- 3) Захарченко С. В. Конкурентоспроможність регіонів України та стратегічні аспекти її підвищення (у контексті підходу фахівців IMD-Lausanne) [Електронний ресурс] / С.В. Захарченко // Регіональна економіка. – 2015. – № 3. – С. 44-51. – Режим доступу:
http://ird.gov.ua/pe/re201503/re201503_044_ZakharchenkoSV.pdf.
- 4) Білик Р. М. Конкурентоспроможність регіонів України в системі зміцнення їх економічної безпеки : дис. на здобуття наукового ступеня доктора економ. наук : спец. 08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Р. М. Білик; Національна Академія Наук України ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». – Львів, 2017. – 459 с. – Режим доступу:
http://shron1.chtyvo.org.ua/Bilyk_Rostyslav/Konkurentospromozhnist_rehioniv_Ukrainy_v_systemi_zmitsnennia_ikh_ekonomichnoi_bezpeky.pdf (див. підрозділ 2.3. Конкурентні переваги регіонів та їх вплив на економічну безпеку України).

Письмово проаналізуйте обрану Вами методику визначення регіональної конкурентоспроможності та рейтинг регіонів України за цією методикою. Наведіть відповідну картосхему чи гістограму (рис. 19).

9. Зберіть інформацію про сучасне місце України в різних рейтингах країн світу за показниками економічного розвитку, крім рейтингу за індексом глобальної конкурентоспроможності (наприклад, рейтинг валового внутрішнього продукту, рейтинг валового національного доходу, рейтинг економічної свободи, рейтинг ведення бізнесу, рейтинг захисту прав власності, рейтинг міжнародної торгівлі, рейтинг споживання електроенергії, рейтинг продовольчої безпеки, рейтинг за індексом економіки знань та інші). Відзначте, за якими показниками розраховують зазначені Вами рейтинги *(не менше 5-ти рейтингів)*. Заповніть табл. 25.

Джерела:

- 1) Украина [Электронный ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/countries/ukraine/ukraine-info>
- 2) Рейтинги стран и регионов [Электронный ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/research/countries-ranking>

Таблиця 25

**Місце України в міжнародних рейтингах
за економічними показниками**

Назва рейтингу	Організація або джерело	Місце / кількість країн	Рік	Показники, за якими розраховується рейтинг

Практичне заняття 15

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Мета: ознайомитися з особливостями інноваційної діяльності України;
розглянути інноваційні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;
виявити особливості регіональної інноваційної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Регіональні проблеми інноваційної діяльності в Україні. Інновації: сутність поняття, значення. Інноваційна діяльність в Україні: аналіз статистичних даних з інноваційної діяльності за регіонами України (аналіз показників кількості інноваційно активних промислових підприємств; витрат на інноваційну діяльність; обсягів реалізованої інноваційної продукції тощо).

Регіональна інноваційна політика в Україні: цілі і завдання, елементи, інструменти. Види інноваційної політики за активністю і напрямом державного втручання в економіку – інноваційна політика технологічного поштовху, ринкової орієнтації, соціальної орієнтації, зміни економічної структури господарського механізму. Вид інноваційної політики України. Моделі інноваційної політики за ступенем використання національного інноваційного потенціалу: модель стратегії «перенесення», модель стратегії «запозичення», модель стратегії «нарощування». Модель інноваційної політики України.

Інноваційна стратегія: сутність поняття. Типи інноваційних стратегій: наступальна, захисна (оборонна), проміжна, поглинаюча, імітаційна, розбійницька. Типи регіональних інноваційних стратегій:

1) міжрегіональні стратегії: самозабезпечення, мобілізаційна, залучення зовнішніх ресурсів, реалізація виключних можливостей, інтелектуальна кооперація, технологічна ніша, технологічне лідерство;

2) державні стратегії розвитку регіонів: вибіркового пріоритетного розвитку, рівномірний розвиток, пропорційний розподіл ресурсів, локалізація, концентрація.

Регіональні інноваційні стратегії України.

Інноваційна інфраструктура: інноваційні бізнес-інкубатори, венчурні фірми, інноваційні центри, інноваційні кластери, технологічні, наукові і дослідницькі парки, технополіси, науково-технічні альянси та інші структури. Інноваційна інфраструктура України.

Ключові поняття: інновації, інноваційна діяльність, інноваційні стратегії: наступальна, захисна (оборонна), проміжна, поглинаюча, імітаційна, розбійницька; регіональні інноваційні стратегії: а) міжрегіональні (самозабезпечення, мобілізаційна, залучення зовнішніх ресурсів, реалізація виняткових можливостей, інтелектуальна кооперація, технологічна ніша, технологічне лідерство); б) державні стратегії розвитку регіонів (вибіркового пріоритетного розвитку, рівномірний розвиток, пропорційний розподіл ресурсів, локалізація, концентрація); інноваційна політика, види інноваційної політики (технологічного поштовху, ринкової орієнтації, соціальної орієнтації, зміни економічної структури господарського механізму), моделі інноваційної політики (модель стратегії «нарощування», модель стратегії «запозичення», модель стратегії «перенесення»); інноваційна інфраструктура, інноваційні бізнес-інкубатори, технологічні парки, наукові

парки, дослідницькі парки, технополіси, інноваційні центри, інноваційні кластери, венчурні фірми, науково-технічні альянси.

Питання для обговорення:

1. Інноваційна діяльність в Україні та її регіональний аналіз.
2. Інноваційна інфраструктура: інноваційні бізнес-інкубатори, венчурні фірми, інноваційні центри, інноваційні кластери, технопарки, наукові парки, дослідницькі парки, технополіси, науково-технічні альянси та інші інноваційні структури.
3. Регіональна інноваційна політика в Україні.
4. Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної політики України на 2017-2021 роки.
5. Регіональні інноваційні стратегії.

Завдання до практичної роботи:

1. Проаналізуйте статистичні дані про інноваційну діяльність за регіонами України (табл. 27). Визначте по 2-3 регіони з найвищими і найнижчими показниками, що характеризують інноваційну діяльність в Україні в 2016 році (табл. 26). Зробіть письмовий висновок про регіональні особливості інноваційної діяльності України, відповівши на наступні питання:
 - а) які регіони України відрізняються найбільшою інноваційною активністю та ефективністю інноваційної діяльності?
 - б) які регіони України відрізняються найнижчою інноваційною активністю та ефективністю інноваційної діяльності?

Таблиця 26

Регіональні особливості інноваційної діяльності України в 2016 році

Показник, що характеризує інноваційну діяльність регіону	2-3 регіони з найвищими значеннями показника	2-3 регіони з найнижчими значеннями показника
Кількість промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, одиниць		
Питома вага промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, в загальній кількості промислових підприємств, %		
Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації,		

одиниць		
Кількість промислових підприємств, що реалізували інноваційну продукцію, одиниць		
Загальний обсяг витрат на здійснення інноваційної діяльності, тис. грн.		
Обсяг витрат на здійснення інноваційної діяльності в розрахунку на 1 промислове підприємство, що займалося інноваційною діяльністю, тис. грн.		
Кількість впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах, одиниць		
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції на промислових підприємствах, одиниць		

Таблиця 27

Інноваційна діяльність за регіонами України в 2016 році
(за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Кількість інноваційно активних промислових підприємств				Обсяг витрат на здійснення інноваційної діяльності, тис. грн.		Кількість впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах, одиниць	Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції на промислових підприємствах, одиниць
	займалися інноваційною діяльністю, одиниць	питома вага промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, в загальній кількості промислових підприємств, %	впроваджували інновації, одиниць	реалізовували інноваційну продукцію, одиниць	загальний	в розрахунку на 1 промислове підприємство, що займалося інноваційною діяльністю		
Україна¹	834	17,5	735	632	23229458,1	27853,1	3489	4139
<i>області</i>								
Вінницька	24	14,1	22	18	723188,9	30132,9	30	64
Волинська	11	10,6	11	13	147411,3	13401,0	17	11
Дніпро-	65	13,4	61	47	14264728,8	219457,4	96	243

петровська								
Донецька	26	10,9	22	12	610934,6	23497,5	60	153
Житомирська	34	18,8	24	22	143876,8	4231,7	37	20
Закарпатська	15	10,9	10	7	59666,1	3977,7	18	11
Запорізька	47	20,1	45	49	485798,5	10336,1	119	1058
Івано-Франківська	27	21,6	19	15	80467,5	2980,3	17	109
Київська	48	14,5	44	36	598892,6	12476,9	85	164
Кіровоградська	17	16,8	14	15	262320,4	15430,6	97	31
Луганська	9	11,3	6	4	43456,3	4828,5	6	15
Львівська	64	19,3	58	44	429278,9	6707,5	139	539
Миколаївська	21	22,6	18	14	631852,9	30088,2	25	60
Одеська	40	21,5	36	25	253712,6	6342,8	63	60
Полтавська	25	13,5	23	22	213315,8	8532,6	25	91
Рівненська	23	18,7	16	11	40421,2	1757,4	37	55
Сумська	21	18,1	21	24	340009,1	16190,9	244	139
Тернопільська	24	26,1	23	27	85871,9	3578,0	85	142
Харківська	110	26,9	93	78	1146467,3	10422,4	203	369
Херсонська	19	20,7	16	15	75023,2	3948,6	35	66
Хмельницька	18	12,3	17	12	47994,7	2666,4	20	24
Черкаська	24	16,6	23	27	44863,5	1869,3	17	64
Чернівецька	11	20,8	11	9	19034,5	1730,4	10	39
Чернігівська	16	14,2	15	11	65361,5	4085,1	73	125
<i>міста</i>								
Київ	95	19,1	87	75	2415509,2	25426,4	1931	487

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

2. Користуючись Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1056 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки» (Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-п>), выпишіть стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності України на 2017-2021 роки. Подумайте, чому саме ці сфери інноваційної діяльності є для України пріоритетними? Порівняйте пріоритетні напрями інноваційної діяльності України на 2017-2021 роки і на 2012-2016 роки (Джерело: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2012 р. № 397 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/397-2012-п>). Про що свідчать отримані Вами результати порівняння?

3. Одним з найважливіших завдань інноваційного розвитку України є створення інноваційної інфраструктури. Що таке інноваційна інфраструктура? Що до неї відноситься? Які з елементів інноваційної інфраструктури діють в Україні? Заповніть табл. 28.

Таблиця 28

Інноваційна інфраструктура України

Інноваційна структура	Визначення поняття	Приклади в Україні (якщо такі інноваційні структури є) із зазначенням назви і місця розташування
Інноваційні бізнес-інкубатори		
Інноваційні кластери ¹		
Інноваційні центри		
Технопарки ²		
Наукові парки ³		
Дослідницькі парки		
Технополіси		
Венчурні фірми ⁴		
Науково-технічні альянси		

¹ Національні інноваційні кластери України, згідно проекту Державного агентства України з інвестицій та інновацій, переаховані в статті Попело О. В. Підприємницькі кластери як інноваційна домінанта модернізації економіки регіону [Електронний ресурс] / О. В. Попело // Регіональна економіка. – 2014. – № 2. – С. 95–105. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_2_12

² Перелік технопарків України представлений в Законі «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технопарків» (Джерело: Закон України від 16.07.1999 р. № 991–XIV «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» : за станом на 05.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/991-14>).

³ Перелік наукових парків, яким Міністерство освіти і науки України погодило рішення про створення, представлений на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України (Джерело: Наукові парки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/naukovi-parki>).

⁴ Інформація про венчурні фонди України представлена на офіційному сайті Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу (УАІБ) (Джерело: Ренкінги інститутів спільного інвестування (ICI) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Української Асоціації

4. Стимулювати інноваційну діяльність та вирішувати інноваційні проблеми регіонального розвитку має регіональна інноваційна політика. За активністю і напрямом державного втручання в економіку виділяють 4 види інноваційної політики – інноваційна політика технологічного поштовху, ринкової орієнтації, соціальної орієнтації, зміни економічної структури господарського механізму; а за ступенем використання національного інноваційного потенціалу – 3 моделі інноваційної політики: модель стратегії «перенесення», модель стратегії «запозичення», модель стратегії «нарощування». В чому сутність цих видів і моделей регіональної політики? Які ще види інноваційної політики виділяють? Заповніть табл. 29. Визначте, яких видів інноваційної політики має дотримуватись Україна на сучасному етапі розвитку (*виділіть курсивом в таблиці*).

Таблиця 29

Види і моделі інноваційної політики

Види	Вид (модель) інноваційної політики	Сутність виду (моделі) інноваційної політики
за активністю і напрямом державного втручання в економіку ¹	інноваційна політика технологічного поштовху	
	інноваційна політика ринкової орієнтації	
	інноваційна політика соціальної орієнтації	
	інноваційна політика зміни економічної структури господарського механізму	
за ступенем використання національного інноваційного потенціалу ²	модель стратегії «перенесення» (або стратегії «переслідування», копіювання продукції)	
	модель стратегії «запозичення» (або стратегії лідерних технологій)	
	модель стратегії «нарощування» (або інноваційно-проривна стратегії)	
за каталізатором розвитку ²	дифузія інновацій	
	державна підтримка	

	інноваційних форм	
за масштабом охоплення ²	локальне інноваційне середовище	
	міжгалузеві науково-технічні комплекси, кластери	
	міжнародне інноваційно-технологічне співробітництво	
за походженням інноваційних ідей ²	товарне клонування або стратегія перенесення, форсованого (імітаційного) інноваційного розвитку	
	ліцензійне копіювання або стратегія запозичення	
	саморозвиток, або стратегія нарощування, піонерного інноваційного розвитку	
за типом інноваційного процесу ²	стратегія наздоганяючого розвитку	
	стратегія випереджального розвитку	
за пріоритетами розвитку ²	стратегія стійкого (збалансованого) інноваційного розвитку	
	стратегія локальної переваги	

¹ Джерело: Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки: навчальний посібник [Електронний ресурс] / В. І. Захарченко, Н. М. Корсікова, М. М. Меркулов. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 448 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19081201/ekonomika/sutnist_napryami_derzhavnoyi_innovatsiynoyi_politiki

² Джерело: Куценко Т. М. Теоретичні основи формування стратегії інноваційного розвитку в контексті інтенсифікації інноваційних процесів [Електронний ресурс] / Т. М. Куценко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 308-317. – Режим доступу : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2012_4_308_317.pdf

5. В табл. 30 представлені типи регіональних інноваційних стратегій. Ознайомтеся з ними. Виберіть будь-який регіон України. Подумайте, який тип міжрегіональної стратегії та державної стратегії розвитку території найбільш підходить до вибраного Вами регіону. Відповідь обґрунтуйте.

Таблиця 30

Типи регіональних інноваційних стратегій

Найменування регіональної стратегії	Зміст стратегії
Міжрегіональні стратегії	
Самозабезпечення	Орієнтація на зниження залежності регіону від ввезення продукції та інтелектуальних послуг з інших регіонів
Мобілізаційна	Прагнення забезпечити розвиток за рахунок мобілізації власних інтелектуальних, виробничих і сировинних ресурсів
Залучення зовнішніх ресурсів	Прагнення забезпечити власний розвиток за рахунок залучення інтелектуальних та інших ресурсів ззовні
Реалізація виняткових можливостей	Прагнення забезпечити розвиток за рахунок виняткових ресурсів, що є в регіоні, особливостей розвитку його виробничої та наукової бази, географічного положення тощо
Інтелектуальна кооперація	Спроба підвищення інноваційного рівня за допомогою здійснення спільних проектів з іншими регіонами
Технологічна ніша	Концентрація зусиль на розробці і виробництві особливих технологій та продуктів
Технологічне лідерство	Прагнення перетворити регіон на експортера інтелектуальних продуктів і технологій
Державні стратегії розвитку території	
Вибірковий пріоритетний розвиток	Концентрація державних ресурсів в окремих пріоритетних регіонах, що мають історично високий рівень розвитку
Рівномірний розвиток	Вирівнювання рівнів розвитку за допомогою наряду значніших ресурсів в слаборозвинені регіони
Пропорційний розподіл ресурсів	Розподіл ресурсів пропорційно вибраному параметру (кількість населення, обсяг території тощо)
Локалізація	Прагнення реалізувати макроінноваційну стратегію з використанням потенціалу обмеженої кількості високорозвинених регіонів
Концентрація	Прагнення реалізувати макроінноваційну стратегію за рахунок залучення і розвитку потенціалу максимально можливої кількості регіонів

6 (додаткове за бажанням студента). Досить цікавим підходом до класифікації конкурентної інноваційної поведінки окремих підприємств і закладів є біологічний підхід Л. Г. Раменського. Відповідно до нього, інноваційні стратегії можна поділити на чотири види: віолентні («силові»), патієнтні («нішеві»), експлерентні («піонерні») і комутантні («пристосувальні»). Швейцарський експерт Х. Фрізевінкель провів асоціації між конкурентною інноваційною поведінкою підприємств та конкурентною поведінкою тварин, класифікувавши сучасні інноваційно

активні підприємства на «левів», «слонів, «бегемотів», «лисиць», «ластівок» і «мишей». Ознайомтеся із запропонованою класифікацією (табл. В.1-В.2, рис. В.1, додаток В). Наведіть приклади інноваційно активних підприємств України різних видів.

Практичне заняття 16

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Мета: ознайомитися з особливостями екологічної ситуації в Україні;
розглянути екологічні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;
виявити особливості регіональної екологічної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Поняття про екологічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми регіональної диференціації рівнів забруднення території України. Проблеми нерівномірності розміщення потенційно небезпечних виробництв в Україні. Регіональні проблеми природно-техногенних катастроф в Україні. Регіональні проблеми забруднення повітря в Україні. Регіональні проблеми забруднення земельних ресурсів в Україні. Регіональні проблеми забруднення водних ресурсів в Україні. Регіональні проблеми радіаційного забруднення в Україні. Регіональні проблеми утворення, накопичення відходів та поводження з ними.

Комплексна оцінка рівнів забруднення території регіонів України. Методики їх здійснення. Рівні екологічної безпеки регіонів України. Індикатори загроз екологічній безпеці регіонів.

Геоecологічне районування України за П. Г. Щищенком.

Регіональна екологічна політика. Екологічна політика та її сутність. Напрями й інструменти екологічної політики.

Ключові поняття: екологічна ситуація, екологічні проблеми, екологічні проблеми регіонального розвитку, регіональна екологічна політика, геоecологічне районування.

Питання для обговорення:

1. Регіональний аналіз розміщення потенційно небезпечних виробництв в Україні.
2. Регіональний аналіз природно-техногенних катастроф в Україні.
3. Регіональний аналіз забруднення повітря в Україні.
4. Регіональний аналіз забруднення водних ресурсів в Україні.
5. Регіональний аналіз забруднення земельних ресурсів в Україні.
6. Регіональні проблеми радіаційного забруднення в Україні.
7. Регіональні проблеми утворення, накопичення відходів та поводження з ними.
8. Комплексна оцінка рівнів забруднення території регіонів України. Проблеми регіональної диференціації рівнів забруднення території України.
9. Екологічна безпека регіонів України.
10. Геоecологічне районування України.
11. Регіональна екологічна політика України.

Завдання до практичної роботи:

1. Підготувати проект – презентацію (не менше 10-ти слайдів) і до неї доповідь (до 3 аркушів основного тексту) з однієї з екологічних проблем регіонального розвитку України. Для цього необхідно вибрати екологічну проблему, актуальну для України (*перелік головних екологічних проблем наданий у питаннях для обговорення*), та розкрити її сутність, причини і фактори виникнення й загострення, географію цієї екологічної проблеми в Україні, тобто для яких регіонів ця проблема стоїть найбільш гостро, а в яких регіонах, навпаки, найсприятливіша ситуація, шляхи подолання проблеми тощо (див. *допоміжні матеріали в додатку Г*). Всі твердження і висновки мають бути підтвердженні сучасною статистикою, графічними зображеннями (графіками, діаграмами, гістограмами тощо), відповідними картосхемами.

Доповідь має розкривати і доповнювати зміст презентації. Вона повинна мати титульний аркуш, план або зміст, основний текст, висновки, список використаних джерел.

2. Що таке екологічна безпека (*наведіть визначення*)? Які існують методики її обрахування? Наведіть одну з них (*на вибір студента*). Можливі джерела:

- 1) Яценко Л. Д. Індикатори стану екологічної безпеки держави : аналітична записка [Електронний ресурс] / Л. Д. Яценко, С. П. Іванюта, О. О. Мартюшева // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/993/>
- 2) Харламова Г. Індекс екологічної безпеки України: концепція та оцінка [Електронний ресурс] / Г. Харламова, В. Бутковський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка. – 2014. – № 7 (160). – С. 92-97. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/kharlamova-g-butkovsky-v-environmental-safety-index-the-concept-and-evaluati_24426.pdf
- 3) Боронос В. Г. Методичні підходи щодо оцінки рівня безпеки регіону шляхом розширення системи екологічних індикаторів [Електронний ресурс] / В. Г. Боронос, Л. В. Довга // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2014. – № 4 (24). – С. 52-59. – Режим доступу : <http://journals.urau.ua/nvgeci/article/view/42265>
- 4) Крихівський М. В. Чисельні показники рівня екологічної безпеки [Електронний ресурс] / М. В. Крихівський, Д. Ф. Тимків // Нафтогазова енергетика. – 2013. – № 2 (20). – С. 163-173. – Режим доступу : <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/3126/1/3351p.pdf>
- 5) Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення [Електронний ресурс] / А. Б. Качинський. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень (НІСД), 2002. – 311 с. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/kachin/2-7.htm>
- 6) Хилько М. І. Екологічна безпека України : навчальний посібник [Електронний ресурс] / М. І. Хилько. – К., 2017. – 267 с. – Режим доступу :

<http://www.philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Vykladachi/Hylko/Хилько%20М.І.%20Екологічна%20безпека%20України.%20Навч.%20пос..pdf>

- 7) Іванюта С. П. Екологічна безпека регіонів України: порівняльні оцінки [Електронний ресурс] / С. П. Іванюта // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3 (28). – С. 157-164. – Режим доступу : file:///C:/Users/kafedra/Downloads/spa_2013_3_23.pdf

3. Зберіть інформацію про сучасне місце України в різних рейтингах країн світу за екологічними показниками (наприклад, рейтинг за індексом екологічної ефективності, рейтинг за індексом екологічного сліду, рейтинг за індексом екологічної вразливості, рейтинг за індексом стійкого розвитку, рейтинг за індексом екологічної демократії тощо). Відзначте, за якими показниками розраховують зазначені Вами рейтинги (*не менше 3-х рейтингів*). Заповніть табл. 31.

Джерела:

- 1) Рейтинг стран мира по уровню экологической эффективности в 2016 году [Електронний ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2016/01/29/7292>
- 2) Country Work [Електронний ресурс] // Global Footprint Network. – Режим доступу : <https://www.footprintnetwork.org/countries/>
- 3) Environmental Vulnerability Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_Vulnerability_Index
- 4) Sustainable Society Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ssfindex.com/results/ranking-all-countries/>
- 5) Environmental democracy index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.environmentaldemocracyindex.org/rank-countries#all>

Таблиця 31

Місце України в міжнародних рейтингах за екологічними показниками

Назва рейтингу	Організація або джерело	Місце / кількість країн	Рік	Показники, за якими розраховується рейтинг

4. Успіх вирішення екологічних проблем багато в чому залежить від ступеня врахування регіональних особливостей взаємодії господарської діяльності з природним середовищем. Досягти цього представляється можливим на базі спеціального геоекологічного районування. Геоекологічне районування дозволяє не тільки визначати регіональні відмінності в екологічному стані території країни, а й аналізувати регіональні проблеми природокористування. У зв'язку з цим заслуговує на увагу складена колективом учених на чолі з проф. П. Г. Шищенком схема геоекологічного

районування України. Ознайомтеся з геоекологічним районуванням України (табл. 32). Побудуйте відповідну картосхему (рис. 20).

Таблиця 32

**Геоекологічне районування України
(за П. Г. Шищенком)**

Назва гео- екологічного регіону (ГЕР)	Склад	Стисла характеристика екологічної ситуації
I. Центральний геоекологічний округ		
1. Північний ГЕР	Рівненська, Житомирська, Чернігівська, Київська області	<p>Серйозні екологічні проблеми регіону пов'язані з осушувальними меліораціями. До несприятливих природних явищ можна віднести дефляцію, якою пошкоджені 24 % території, і змив родючого шару (17 % від загальної площі сільськогосподарських угідь).</p> <p>Головною геоекологічною проблемою регіону є радіаційне забруднення 70 % його території після аварії на ЧАЕС. Діючі на території регіону Рівненська АЕС і закрита Чорнобильська АЕС продовжують залишатися потенційно небезпечними джерелами радіаційного забруднення території. Проблема дезактивації території та екологічно безпечного природокористування в регіоні – одна з найактуальніших для України і всієї Європи.</p>
2. Центральний ГЕР	Київська, Черкаська області	<p>Найбільш гострими екологічними проблемами є деградація і змив родючого шару ґрунтів, зниження вмісту гумусу. Значна розораність території (до 75 %) посилює площинну і лінійну ерозії.</p> <p>Промислові центри регіону (Біла Церква, Сміла, Умань, Васильків, Обухів) є джерелами надходження забруднюючих речовин до атмосфери та поверхневих вод.</p> <p>Однією з найбільш гострих і важковирішуваних проблем є радіаційне забруднення ландшафтів у результаті аварії на ЧАЕС. Близько 30 % території регіону входить до зони радіаційного забруднення.</p>
3. Лівобережно-Дніпровський ГЕР	Сумська, Чернігівська, Київська області	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з аграрним і лісгосподарським природокористуванням на землях, які піддалися інтенсивній осушувальній меліорації.</p> <p>Основну екологічну небезпеку становить вплив промислових підприємств, насамперед хімічних міста Шостка та інших промислових центрів.</p> <p>Істотний вплив здійснює транскордонне водне перенесення забруднень з території Росії.</p>
II. Східний геоекологічний округ		
1. Північно-Східний ГЕР	Полтавська, Сумська, Харківська, Чернігівська області	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з досить високим сільськогосподарським освоєнням території (75-85 %), забрудненням ґрунтів залишковими речовинами хімічних засобів захисту рослин, інтенсивною розробкою родовищ корисних копалин (нафти, природного газу,</p>

		<p>граніту, гранодіориту, крейди, глини і піску, в заплавах річок – торфу та інших), хімічним забрудненням у результаті атмосферних викидів та скидів стічних вод промисловими підприємствами, рекреаційним навантаженням у районах використання джерел мінеральних лікувальних вод (Миргород, Велика Багачка, Нові Санжари, Шишаки).</p> <p>Відносно невисока загальна забрудненість території у порівнянні з іншими регіонами України.</p>
2. Східний ГЕР	найменш індустріально освоєна південна та східна частина Харківської, а також північна частина Луганської областей	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом. Висока розораність території призводить до деградації ґрунтового покриву, вітрової ерозії і площинного змиву родючого гумусового горизонту. Надмірне внесення добрив, хімічних засобів захисту рослин обумовлює накопичення в ґрунті токсичних речовин.</p> <p>На території регіону розташована незначна кількість індустріальних центрів, тому в цілому екологічний стан регіону є відносно благополучним.</p>
3. Донецько-Придніпровський ГЕР	Донецька, Дніпропетровська, Запорізька області	<p>Екологічні проблеми регіону обумовлені, насамперед, високою концентрацією промислового виробництва, а також інтенсивним сільськогосподарським виробництвом. У результаті склалася загрозлива екологічна ситуація.</p> <p>Гострою проблемою залишається проблема знищення промислових відходів. Внаслідок господарської діяльності продовжують зменшуватися запаси поверхневих і підземних вод, змінюється їх якісний склад.</p> <p>Самозагоряння шахтних відвалів, яких налічується більше 1200, виділення сірчаного газу, окислів вуглецю та інших шкідливих речовин збільшує забруднення повітряного басейну, ґрунтів, поверхневих і підземних вод.</p> <p>У Донецькій області спостерігається найбільша повторюваність лужних дощів.</p>
III. Західний геоecологічний округ		
1. Північно-Західний ГЕР	Волинська, Львівська, Рівненська, Житомирська області	<p>Екологічні проблеми регіону обумовлені наступними антропогенними факторами: широкомасштабна осушувальна меліорація, структурна трансформація земельного фонду, в т.ч. вирубка лісів, видобуток корисних копалин (торфу, вугілля, каменеломної сировини, крейди і крейдяного мергелю, піску, глини та інших), промислове виробництво.</p>
2. Прикарпатський ГЕР	Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька області	<p>Серед геоecологічних регіонів Західного округу Прикарпатський є найбільш промислово освоєним та екологічно неблагополучним. Розвинені нафто- і газодобувна галузі, а на їх основі – хімічна промисловість, яка є постійним джерелом забруднення.</p> <p>Незважаючи на відносно невелику площу орних земель (25-50 %), значна їх частина піддалася осушувальній меліорації, що викликало відповідні</p>

		<p>екологічні проблеми.</p> <p>Внесення значної кількості добрив і хімічних засобів захисту рослин призвело до накопичення токсичних сполук.</p>
3. Подільський ГЕР	Тернопільська, Вінницька, Хмельницька області	<p>Екологічні проблеми регіону викликані інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, яке призводить до площинної і лінійної ерозії, зменшенню гумусового шару ґрунтів тощо, та гірничодобувною промисловістю, яка зумовлює виникнення кар'єрів і відвалів, насипів, штучних водойм і штучних берегів Південного Бугу тощо.</p> <p>Інтенсивний розвиток у межах регіону харчової, легкої, машинобудівної, хімічної, електроенергетичної промисловості призвело до збільшення надходження забруднюючих речовин до атмосфери та поверхневих водойм.</p>
4. Карпатський ГЕР	українська частина Карпатських гір у межах Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей	<p>Інтенсивна вирубка лісів призводить до водної ерозії, змиву ґрунтів, виникнення негативних явищ (селів, снігових лавин, повеней).</p> <p>Територією регіону проходить значна кількість трансконтинентальних нафто- і продуктопроводів, які є постійним фактором забруднення середовища в результаті витоку нафтопродуктів.</p>
5. Закарпатський ГЕР	південно-західна частина Закарпатської області	<p>Вигідне стратегічне положення регіону як плацдарму в центрі Європи, зумовило використання його території за часів Радянського Союзу для значної концентрації військових об'єктів. Пріоритетність програм військово-промислового комплексу і низький рівень екологічної безпеки військових технологій у колишньому СРСР завдали непоправної шкоди природному середовищу регіону.</p> <p>Основними видами природокористування в регіоні є сільськогосподарське виробництво та рекреація. Велике значення має транспорт. Застосування в сільськогосподарському виробництві хімічних засобів захисту рослин призвело до забруднення ґрунтів і поверхневих вод.</p>
IV. Південний геоecологічний округ		
1. Бузько-Дніпровський ГЕР	Кіровоградська, північ Одеської та Миколаївської областей у межах правобережної частини північностепової фізико-географічної підзони	<p>Антропогенна перетвореність території регіону – найбільша в Україні (понад 90 %). Основним видом природокористування є сільськогосподарське використання земель (85-90 %). На всій території регіону ступінь еродованості земель сягає 50 %, а на окремих ділянках – 70 %. Наслідком інтенсивного землекористування є площинний змив верхнього гумусового горизонту і деградація родючих чорноземних ґрунтів.</p> <p>Значна частина екологічних проблем пов'язана з</p>

		наявністю покладів радіоактивних елементів та їх видобутком, а також з експлуатацією Південно-Української АЕС.
2. Приморський ГЕР	приморські зони Українського Причорномор'я і Приазов'я (за винятком Присивашся та Криму), а також південний степ України (у межах Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей)	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з господарським освоєнням морських ресурсів, зниженням біопродуктивності акваторій, їх забрудненням. Виникає загроза унікальним природним об'єктам, зосередженим у заповідниках (Чорноморському, Дунайські плавні та інших), заказниках тощо. Часті аварії суден поглиблюють несприятливу екологічну ситуацію в регіоні. Потужними джерелами забруднення є порти Одеси, Іллічівська, Маріуполя.</p> <p>Значна кількість проблем пов'язана з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом на зрошуваних землях (сільськогосподарська освоєність – 85-90 %).</p> <p>Серйозні проблеми виникають у результаті вторинного засолення, заболочування (особливо в зонах зрошувальних каналів), пилових бурь і вітрової ерозії.</p>
3. Присиваський ГЕР	Присиваські території Криму	<p>Найбільш сильними чинниками формування екологічного стану регіону є інтенсифікація процесів засолення ґрунтів внаслідок порушення норм агротехніки, вирощування рису, будівництва та експлуатації зрошувальних систем.</p> <p>Інтенсивно розвинена гірничодобувна промисловість (видобуток сировини з вод Сивашу).</p>
4. Кримський центральний ГЕР	степові ландшафти Центрального Криму і Керченського півострова	<p>Основний комплекс екологічних проблем регіону пов'язаний з інтенсивним сільськогосподарським використанням території (80-90 % від загальної площі). Недостатня забезпеченість водними ресурсами є причиною проведення іригаційних робіт. Інтенсивне зрошення в умовах спекотного посушливого клімату призводить до засолення ґрунтів. До того ж внесення значної кількості органічних добрив призвело до забруднення вод органічними речовинами.</p> <p>На території Керченського півострова ще недавно вівся інтенсивний видобуток залізної руди відкритим способом, нафтовидобуток.</p> <p>У межах регіону розташовані досить великі промислові центри: Сімферополь, Євпаторія, Феодосія, Керч.</p> <p>Певну шкоду природному середовищу завдає морське судноплавство, особливо аварії суден.</p> <p>На узбережжі Чорного моря розташована значна кількість рекреаційних та бальнеологічних об'єктів.</p>
5. Кримський південний ГЕР	Південне узбережжя Криму та Кримські гори	<p>Основним антропогенним навантаженням на природне середовище регіону є рекреаційна діяльність.</p> <p>Значне забруднення на природне середовище регіону здійснюють також військові об'єкти.</p> <p>Значні геоекологічні проблеми пов'язані з нестачею</p>

		<p>прісної води.</p> <p>Промислові викиди в атмосферу і скиди забруднених вод завдають значної шкоди рекреаційному і бальнеологічному використанню території регіону.</p>
--	--	---

Практичне заняття 17

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ З ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Мета: провести суспільно-географічне дослідження проблем регіонального розвитку одного з регіонів України;
сприяти підвищенню особистої впевненості кожного учасника проекту;
розвивати комунікативні компетентності студентів;
забезпечити умови для розвитку критичного мислення студентів;
формувати та розвивати уміння пошуку шляхів вирішення проблем;
розвивати у студентів дослідницькі уміння, спостережливість, уміння висувати гіпотези, узагальнювати.

Стислий зміст теми. Вибір об'єкту дослідження для науково-дослідницького проекту з проблем регіонального розвитку України. Реферування фахової літератури. Підготовка теоретичних основ дослідження. Розробка методики проведення дослідження. Визначення сутності методів наукового дослідження.

Збір статистичних даних та інформації для проведення дослідження, їх систематизація. Проведення просторово-часового аналізу та синтез отриманих знань за темою дослідження. Виявлення регіональних особливостей, чинників, закономірностей поширення явищ і процесів. Формулювання висновків на основі проведеного аналізу. Візуалізація результатів дослідження. Побудова графічних та картографічних моделей. Оформлення результатів проведеного дослідження.

Підготовка презентації науково-дослідницького проекту. Доповідь та захист результатів науково-дослідницького проекту з проблем регіонального розвитку одного з регіонів України.

Завдання до практичної роботи:

1. Підготувати науково-дослідницький проект на тему: «Проблеми регіонального розвитку регіону України» *(на вибір студента)*.

Вимоги до виконання науково-дослідницького проекту

Виконання магістрантами науково-дослідницького проекту включає такі етапи:

1. Реферування фахової літератури.
2. Підготовка теоретичних основ дослідження.
3. Розробка методики проведення дослідження.
4. Визначення сутності методів наукового дослідження.
5. Збір і систематизація статистичних даних та інформації за темою дослідження.
6. Аналіз інформації, виявлення регіональних особливостей, чинників, закономірностей поширення явищ і процесів.
7. Формулювання висновків на основі проведеного аналізу.
8. Візуалізація результатів. Підготовка графічних та картографічних

матеріалів за результатами дослідження.

9. Оформлення результатів проведеного дослідження.

10. Підготовка презентації науково-дослідницького проекту з проблем регіонального розвитку одного з регіонів України.

Захист науково-дослідницького проекту проводиться в присутності студентів групи та викладачів кафедри. На захист кожного проекту виділяється до 20 хв., з них 10 хв. на доповідь і 10 хв. на запитання.

Практичне заняття 18

ПІДСУМКОВА (ЗАЛІКОВА)

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Мета: систематизувати і закріпити теоретичні знання студентів з вивченого курсу; перевірити й оцінити рівень засвоєння студентами знань, умінь та навичок з вивченого курсу, з'ясувати можливі недоліки в ході опанування окремих тем; розвивати навички роботи з тестовими завданнями, навички самостійної роботи студентів.

1. Проблемні регіони: визначення поняття.
2. Типи проблемних регіонів.
3. Слаборозвинені (відсталі) регіони:
 - 3.1. Визначення поняття та характерні риси відсталих регіонів.
 - 3.2. Слаборозвинені (відсталі) регіони України.
 - 3.3. Заходи щодо стимулювання розвитку відсталих територій.
4. Депресивні регіони:
 - 4.1. Визначення поняття та ознаки депресивних територій.
 - 4.2. Класифікація і типологія депресивних регіонів.
 - 4.3. Депресивні регіони України.
 - 4.4. Заходи щодо стимулювання розвитку депресивних територій.
5. Старопромислові регіони:
 - 5.1. Визначення поняття та характерні риси старопромислових регіонів.
Приклади старопромислових регіонів світу.
 - 5.2. Причини занепаду старопромислових регіонів.
 - 5.3. Класифікація старопромислових регіонів.
 - 5.4. Старопромислові регіони України.
 - 5.5. Стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів.
6. Монофункціональні міста:
 - 6.1. Визначення поняття, характерні риси.
 - 6.2. Монофункціональні міста в Україні, їх класифікація і проблеми.
7. Покинуті території (brownfields):
 - 7.1. Визначення поняття, характерні риси brownfields.
 - 7.2. Причини виникнення brownfields.
 - 7.3. Класифікація brownfields.
 - 7.4. Проблеми brownfields.
 - 7.5. Стратегії розвитку brownfields.
8. Розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток: визначення і співвідношення понять.

9. Моделі регіонального розвитку.

10. Теорії і концепції регіонального розвитку:

10.1. Неокласичні теорії.

10.2. Теорії і концепції кумулятивного зростання: теорія «полюсів росту» і «центрів розвитку», теорія «осей розвитку», модель «вулкана», просторово-територіальна теорія «центр-периферія», теорія «нерівномірного географічного розвитку», теорія дифузії нововведень (інновацій).

10.3. Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону: концепція регіональних конкурентних переваг, концепції кластерного розвитку, концепція регіональних інноваційних систем, теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності.

10.4. Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку: концепція стійкого розвитку, теорія саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку), концепція економіки знань, теорія «інформаційного суспільства», теорія соціального капіталу території, теорія «нового регіоналізму», концепція «соціально орієнтованої економіки», людського розвитку, концепція сприйняття (перцепції) простору, регіонів, міст, місцевостей, концепція моноцентричного і поліцентричного розвитку регіонів, концепція «розумної спеціалізації» (Smart-спеціалізації) регіонів, концепція економічної безпеки регіонів, теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій.

11. Декларація тисячоліття. Цілі регіонального розвитку. Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України.

12. Порядок денний в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року (вересень 2015 року). Цілі в області стійкого розвитку на 2015-2030 роки.

13. Головна мета та основні завдання регіональної політики.

14. Цілі і завдання регіональної політики в Україні.

15. Провідні принципи регіональної політики.

16. Етапи регіональної політики в XX ст.

17. Об'єкти і суб'єкти регіональної політики.

18. Механізми здійснення регіональної політики.

19. Моделі регіональної політики. Модель регіональної політики України.

20. Класифікація регіональної політики за різними критеріями. Вид регіональної політики України.

21. «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» – головний документ для організації та проведення регіональної політики в Україні.
22. Проблеми регіонального розвитку: сутність поняття, класифікація.
23. Демографічна ситуація в Україні та її регіональні відмінності (народжуваність, смертність, природний приріст, статева структура, вікова структура, шлюбність, розлучуваність).
24. Міграційний рух населення України та його регіональні відмінності. Міграційна привабливість регіонів. Наслідки міграцій.
25. Демографічні проблеми регіонального розвитку України – низька народжуваність («виродження» нації), висока смертність («вимирання» нації), від’ємний природний приріст, низький показник фертильності (сумарний коефіцієнт народжуваності), високий коефіцієнт дитячої смертності, низька очікувана тривалість життя при народженні (у порівнянні з європейськими країнами), депопуляція, старіння населення, деформація статевої структури населення тощо.
26. Регіональна демографічна політика в Україні.
27. Соціальні проблеми регіонального розвитку: сутність поняття, перелік.
28. Гендерна нерівність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
29. Рівень та умови життя населення України: загальна характеристика та регіональний аналіз. Бідність в Україні.
30. Регіональні відмінності формування середнього класу в Україні.
31. Етно-конфесійна ситуація в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Етнічні та релігійні конфлікти в Україні.
32. Соціальні хвороби в Україні (наркоманія та алкоголізм, ВІЛ-інфекція та СНІД, туберкульоз, суїцидність тощо): загальна характеристика та регіональний аналіз.
33. Професійна захворюваність, професійний травматизм і професійна смертність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Трудові конфлікти в Україні.
34. Злочинність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
35. Безробіття в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Молодіжне безробіття.
36. Мігранти, біженці і переселенці в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
37. Корупція в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.

38. Медичне обслуговування в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Недоступність та низька якість медичного обслуговування.
39. Проблеми освіти й науки в Україні та їх регіональний аналіз.
40. Сирітство в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
41. Соціальна поляризація простору в Україні. Посилення поділу суспільства на багатих та бідних.
42. Рівні соціального розвитку та соціальна нерівність регіонів України.
43. Соціальна безпека регіонів України: індикатори, рівні.
44. Регіональна соціальна політика в Україні.
45. Економічні проблеми регіонального розвитку.
46. Регіональний аналіз концентрації галузей господарства в Україні.
47. Регіональний аналіз розвитку малого підприємництва в Україні.
48. Регіональні проблеми банківсько-фінансового сектору економіки.
49. Регіональні проблеми модернізації господарського потенціалу.
50. Проблеми формування та мобільності креативного класу в Україні.
51. Економічна поляризація простору в Україні.
52. Рівні економічного розвитку та економічна нерівність регіонів України.
53. Рівні та індикатори конкурентоспроможності регіонів України.
54. Економічна безпека України та її складові. Рівні та індикатори економічної безпеки регіонів України.
55. Інноваційні проблеми регіонального розвитку.
56. Інноваційна діяльність в Україні та її регіональний аналіз.
57. Інноваційна інфраструктура: інноваційні бізнес-інкубатори, венчурні фірми, інноваційні центри, інноваційні кластери, технопарки, технополіси, науково-технічні альянси та ін.
58. Регіональна інноваційна політика в Україні.
59. Екологічні проблеми регіонального розвитку України.
60. Регіональний аналіз розміщення потенційно небезпечних виробництв в Україні.
61. Регіональний аналіз природно-техногенних катастроф в Україні.
62. Регіональний аналіз забруднення повітря в Україні.
63. Регіональний аналіз забруднення водних ресурсів в Україні.
64. Регіональний аналіз забруднення земельних ресурсів в Україні.
65. Комплексна оцінка рівнів забруднення території регіонів України.
66. Рівні екологічної безпеки регіонів України.

ДОДАТОК А

УДК 911.3(477.6):005

*І. Г. Мельник, к. г. н., доц.
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СТАРОПРОМИСЛОВІ РАЙОНИ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Актуальність теми. Одним із типів проблемних районів, що виокремлюються під час реалізації регіональної політики в економічно розвинених країнах світу, є старопромислові райони (в європейських країнах – old industrial regions, або скорочено OIRs, у США – old industrial areas – OIAs, old traditional regions). Концентруючи значну (в масштабах відповідних країн) частку виробничих потужностей, інфраструктури та населення, а на певному етапі свого розвитку – й комплекс проблем економіко-соціально-екологічного змісту, ці райони представляють інтерес з соціально-економічної та політичної точки зору. Останнім часом кількість таких районів збільшилась за рахунок країн з перехідною економікою, передусім таких як Чехія, Польща, Росія, Україна, що привернуло увагу науковців та активізувало дискусії щодо наукового визначення цього типу проблемних районів, а також щодо пошуку найбільш прийнятних шляхів розв'язання їх проблем. Додамо, що в країнах ЄС, статус OIR дозволяє відповідним територіям отримувати певні бонуси у вигляді суспільних грантів з європейських та національних фондів.

Актуальність проблеми старопромислових районів (регіонів) для України пояснюється, на нашу думку, доволі масштабним демографічним, виробничим та експортним їх потенціалом, який за сучасних умов реалізується далеко не в повному обсязі, негативними структурними змінами, (сутність яких зводиться до посилення сировинної орієнтації цих районів), наявністю в них цілої низки проблем не лише виробничого, а й гуманітарного характеру. Як зауважує І. В. Гукалова, здатність України та її регіонів витримувати конкурентний тиск у єдиному Європейському економічному просторі є одним із критеріїв готовності до членства в ЄС [1, с. 4]. Витримати цей тиск можливо лише за умов переведення старопромислових районів на інноваційний шлях розвитку, який наша країна має обрати самостійно, виходячи з національних та регіональних особливостей.

Проблема старопромислових районів є багатоаспектною й потребує відповіді на чималу кількість запитань. Чому географічна концентрація галузей промисловості в різних секторах економіки (від видобутку вугілля до виробництва текстилю та машин, зокрема, військової техніки) на певному етапі свого розвитку починає демонструвати ознаки старіння та інертності, нездатності реагувати на нове середовище? Чому ці галузі не можуть розробляти нові види продукції відповідно до потреб ринку? Чи може економічний ріст у цих районах забезпечити автоматичне розв'язання соціальних та екологічних проблем? Відповіді на ці та інші запитання криються у визначенні самого поняття „старопромисловий район”.

Аналіз різноманітних літературних джерел, присвячених проблемі старопромислових районів, вказує на високу активність у цьому питанні зарубіжних дослідників (Дж. Симмі, F. Todtling, M. Trippel, M. Steiner, C. Liefooghe, R. Boschma, J. Lambooy, C. Treado, F. Giarratani, P. Dzurka, у т. ч. на пострадянському просторі – С. С. Артоболевський, О. В. Грицай, Т. Г. Нефедова, Г. О. Приваловська, О. Є. Слука, Л. В. Смирнягін,

С. О. Тархов, Е. Ч. Зайнагабдинова, Р. І. Найденова та інші). Серед українських науковців темі старопромислових районів присвячували свої роботи здебільшого економісти; серед географів відомі праці таких учених як Л. Г. Руденко, Г. П. Підгрушний, І. В. Гукалова, у контексті вивчення промислових агломерацій – С. І. Іщук та О. В. Гладкий, у контексті проблеми депресивності територій – М. О. Барановський та інші.

Незважаючи на широку вживаність у цих джерелах поняття „старопромисловий район”, учені уникають давати якісь більш-менш чіткі його визначення.

Беручи до уваги вищезазначене, **метою** наших наукових пошуків стало виявлення на основі аналізу зарубіжного досвіду типових рис старопромислових районів, що є важливим для пошуку та обґрунтування стратегій їх розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. У контексті старопромислових територій прийнято говорити про старопромисловий район, старопромисловий регіон та старопромислові міста. У пропонованій статті ми аналізуємо поняття „старопромисловий район”, розуміючи під „районом” територію, яка за сукупністю елементів, що її складають, відрізняється від усіх інших територій і характеризується єдністю, взаємозв’язком елементів, цілісністю, причому ця цілісність є об’єктивною умовою та об’єктивним результатом розвитку цієї території [2, с. 67]. Незважаючи на те, що в Україні розрізняють поняття „район” та „регіон”, ми будемо вважати їх синонімами, з огляду на зарубіжну практику. Адже в зарубіжних виданнях поняття „район” практично не використовується. Щодо просторового охопту, то на нашу думку, поняття „старопромисловий район” (регіон) виходить за межі окремого муніципального утворення, що відрізняє його від „старопромислового міста”, і поєднує щонайменше певну кількість взаємозв’язаних міст та інших поселень, географічно зосереджених на певній території. Максимальні ж розміри старопромислових районів можуть бути значними, подібно до американського так званого „іржавого поясу” (так образно прийнято називати в США традиційні області виробництва, які простягаються через штат Пенсильванія, Огайо, Мичиган та Індіана) [3]. Прикладами старопромислових районів є: Рур і Саар у Німеччині, північно-західна Франція, провінція Штирія в Австрії, Донбас (в Україні та Росії), текстильні райони Центральної Росії, Кузбас, Урал та ін.

У наукових публікаціях знаходимо наступні визначення старопромислових районів. „До старопромислових слід відносити райони довготривалого й активного промислового освоєння, що зародились в епоху першої промислової революції, характеризуються комплексом соціально-економіко-екологічних проблем і потребують структурної трансформації й модернізації виробництва відповідно до нових технологічних устроїв” [4, с. 5]. На нашу думку, це визначення є занадто вузьким, оскільки не враховує всього різноманіття старопромислових районів, беручи до уваги лише ті з них, що мають відношення до першої промислової революції. За К. М. Глонті, „це територія з відносно низьким рівнем технологічного розвитку розміщеного в її границях промислового комплексу, що склався протягом певного часу. Таким територіям притаманна наявність найгостріших проблем гуманітарного плану (від демографії до екології). Основна проблема регіонів такого типу – надлишок виробничих потужностей, представлених крупними підприємствами із застарілими обладнанням і технологіями” [5].

Як зазначають дослідники, методичні труднощі визначення старопромислових районів пов’язані із різними (в розрізі країн) секторальними визначеннями та класифікаціями, доступністю даних, обумовлені різними періодами індустріалізації та слідуючими за ними „піками” в індустріалізації різних країн, деякими іншими чинниками [6]. Разом з тим, у більшості своєї вчені дійшли згоди щодо сутності поняття старопромислові райони.

Серед таких типових рис визначають [5; 7; 8; 9 та ін.] наступні:

- *високий рівень господарського освоєння* цих територій, який проявляється в просторовій локалізації чималої кількості економічних об'єктів та суб'єктів (базою розміщення яких слугують міські поселення), що створює відчуття „перенаселеності” території. Причому більшість цих об'єктів – промислові, і такі, що обслуговують промисловість. На загальноекономічних картах відповідних країн старопромислові райони (у першу чергу, це стосується регіонів ресурсного типу) розпізнаються вже з першого погляду;

- *концентрація промисловості, що склалася саме в попередні історичні періоди* (за часів першої, другої, навіть, за джерелом [10], і третьої промислової революції). Тобто мова йде про так звані „зрілі”, „традиційні”, морально застарілі галузі, розвиток яких у свій час визначав успіх індустріалізації у своїх країнах. Ця генетична особливість відображена в назві самого поняття „старопромислові райони”;

- *спеціалізація на виробництві продукції, що використовується в інших секторах економіки* (вугілля для металургії, електроенергетики, хімічної промисловості, сталь для поїздів та залізничної інфраструктури, хімічна продукція) або *масового споживання* (текстиль, автомобілі). Усе це продукція, зазвичай, низького рівня наукоємності [11; 12]. Аналізуючи структуру виробництва, чимала кількість дослідників звертають увагу саме на „традиції важкої промисловості”, як характерну рису старопромислових районів. Відзначимо, що важка промисловість часто поєднувалась із легкою промисловістю (зокрема, текстильною, швейною), що було вигідним з позицій забезпечення балансу зайнятості чоловіків та жінок;

- *домінування крупних капіталоємних підприємств* (індустріальних гігантів). Попит на їх продукцію зазвичай дуже стабільний, вони концентрують велику кількість і основного капіталу, і робочої сили. Усе це утруднює залучення інвестицій для модернізації, робить регіон вразливим щодо зайнятості, знижує його підприємницький потенціал;

- *переважання використання застарілих технологій та засобів виробництва*. Першою ознакою такої застарілості є зниження конкурентоздатності продукції, що виробляється.

- *низька сприйнятливість для інновацій*, що зумовлюється, з одного боку, традиційністю галузей та виробництв, з іншого – їх високою фондоємністю;

- *специфічні особливості внутрішньої територіальної*

структури, пов'язані, у свою чергу, з формами організації виробництва (концентрація, комбінування, спеціалізація, кооперування);

- *прив'язана до потреб традиційних галузей освіта та наука*, або, в іншій редакції – високий рівень розвитку спеціалізованих, зорієнтованих на традиційні галузі систем генерування й поширення знань”.

- *високий рівень взаємозв'язку (взаємозалежності) галузей, наявність* (за М. Штайнером [8]) *сильних ієрархічних організацій у рамках фірм*. Щодо цієї типологічної риси, то тут не існує однотайності серед учених. Одні (їх більше) вважають, що це обов'язкова характеристика районів цього типу, інші – визнають можливість існування старопромислових районів двох типів – і таких, у яких кооперація надзвичайно сильна, і таких, де кооперація та інтеграція між економічними агентами відсутня (тобто між підприємствами не існує мережі, як, наприклад, це може бути серед підприємств машинобудівної галузі).

У зарубіжній літературі така форма взаємодії, коли просторово локалізовані спеціалізовані організації поєднуються у виробничий ланцюг, обмінюючись товарами, послугами і знаннями, отримала назву „кластер”. [13, с. 26; 3]. Деякі автори ототожнюють промислові комплекси із кластерами, звертаючи увагу на відповідність цих комплексів характеристикам кластерів, взаємодію кампаній, організацій та двигунів інноваційного розвитку – освітніх та наукових установ, існування неформальних інститутів взаємодії [13, с. 27]. За будь-якої назви (промисловий комплекс, чи кластер), наявність ланцюгів взаємозв'язаних елементів у випадку старопромислових районів здатне за певних умов перетворювати переваги кооперації на недоліки, уповільнювати процеси реструктуризації та робити їх болючими в соціальному плані. Тобто, ідеться про ланцюгову реакцію, або „кумулятивну причинність”, яка проявляється в тому, що як тільки починається регіональний спад, він відразу самопосилюється через механізми мультиплікатора (примноження) [12]. Ф. Тодтлінг (F. Tödtling) та М. Тріппл (M. Trippl) також відзначають, що ключовою особливістю старопромислових районів є те, що їх фінансові активи страждають від різних форм „втягнутості”, які серйозно обмежують їх (районів) потенціал розвитку та інноваційний потенціал [9], та пишуть про так звану „пастку інтеграції” та „ефект функціонального блокування”. Під останнім розуміють ситуацію, у якій структура кластеру стає настільки націленою на певний вид економічної діяльності та характер її здійснення, що її неможливо зрушити на інший шлях розвитку у випадку масштабної зміни попиту, оскільки витрати зміни траєкторії її розвитку (витрати трансформації) перевищують вигоди від відповідних альтернатив. [13, с. 30]. Отже, початкова сила регіону в минулому може нести насіння власної загибелі в майбутньому [12].

Крім вищезазначених структурно-генетично-економічних характеристик, старопромислові райони мають певні *соціально-економічні та соціальні* риси.

- *зайнятість надмірно зосереджена в основних галузях промисловості, мають місце перекоси у використанні праці чоловіків та жінок* (наприклад, низька трудова участь жінок у гірничопромислових районах). Низький загальний рівень попиту на робочу силу поєднується з парадоксальною нестачею кваліфікованих кадрів у певних ключових

секторах через нездатність приваблювати та утримувати необхідний людський капітал [7; 14].

- населення має низьку професійну мобільність;

- слабкими є місцеві традиції підприємництва [7], не вистачає нових підприємців-початківців (їхня частка значно нижче, ніж у цілому по країні). Як відмічає П. Дзупка (P. Dzurka), в умовах домінування крупних роботодавців у вугільній, металургійній, суднобудівній та текстильній галузях немає традиції ділового підприємництва на відміну від найманої праці. Деякі можливості для невеликих субпідрядників у таких районах традиційно існували, але зазвичай, у якості елемента в ланцюгу створення вартості в крупних промислових секторах, проте ці можливості зменшуються разом із зменшенням цих секторів [14].

- склад населення, у результаті попередніх хвиль імміграції, є етнічно мішаним, на цьому ґрунті pojawiaються проблеми расової напруженості; у соціальній структурі переважають наймані робітники (за радянською термінологією – робочий клас, пролетаріат).

Старопромислові райони мають характерні *ландшафтні* особливості, деякі з яких наведено в табл. 1.

Однією з проблем і водночас характерних рис староосвоєних індустріальних районів є *їх екологічне неблагополуччя*.

Як бачимо, йдеться про цілий комплекс взаємозв'язаних та взаємообумовлених характеристик, притаманних районам старопромислового типу.

В історії розвитку OIRs науковці виділяють три основні стадії: становлення, розквіт та занепад. Занепад старопромислових районів є наслідком поступової втрати ними технологічних переваг, що були отримані в результаті швидкого розвитку на перших двох стадіях [5].

Таблиця 1

Планувальні та конструкційні особливості старопромислових територій*

Особливість	Старі промислові райони	Нові промислові райони
Місце розташування підприємств	Поруч із центром міста	Ближня околиця міста
Місце розташування житла	Поруч із заводами	Подалі від заводів
Висота заводів	Два й більше поверхів	На одному поверсі
Структура заводів	Нерегулярні форми й розташування	Прямокутні й компактно побудовані
Вікна заводів	Мало й малі	Багато й великі
Обійстя	Землі з відходами й кинутими будівлями	Ландшафти з деревами, травою та квітами
Транспортні зв'язки	Багато залізниць та канали	В основному автошляхи
Ширина доріг	Вузькі	Більш широкі
Парковка	Проблематична	Великі автостоянки
Димоходи	Загальні, високі на заводах	Дуже мало, якщо є взагалі
Забруднення	Повітря й річок, загальне	Набагато чистіше

	забруднення	
Джерело енергопостачання	Вугілля в минулому, тепер – електрика	Завжди електроенергія
Тип заводу	Лише виробництво, часто – важкої промисловості	Виробництво та обслуговування

*Складено за джерелом [<http://www.scalloway.org.uk/indu7.htm>],
http://www.bbc.co.uk/scotland/learning/bitesize/higher/geography/human/industrial_rev3.shtml

Висловлюються різні припущення та пояснення цього феномену. Узагальнюючи існуючі (традиційні та сучасні) теорії занепаду старопромислових районів, виділимо наступні, найчастіше згадувані чинники. Ними є: моральне старіння галузей, що складають спеціалізацію цих районів; переміщення галузей в інші райони (наприклад, у країни з меншими екологічними утисками, кращими гірничо-геологічними умовами видобутку сировини, дешевшою робочою силою та іншими перевагами); не конкурентоздатність продукції або зменшення попиту на неї через появу нових видів продукції, що випускається новими виробниками; зміна споживчих смаків населення; нездатність районів адаптуватися до нових умов ринкового середовища; політичні та технологічні шоки з інших регіонів, або загальні катастрофи, подібні війнам. Так, наприклад, серед причин, що в період між 1980 і 1990 роками призвели до зниження на 70 % виробництва сталі в Чикаго-Піттсбургському районі аналітики визначають глобальну конкуренцію, технологічний прогрес у сталеплавильній промисловості (зменшення залежності від вугілля і заліза у зв'язку із переходом до виробництва високоякісної сталі шляхом переробки металобрухту), географічні зміни в розміщенні виробництва та тиск на довкілля [3]. Головним фактором занепаду військового кластеру аерокосмічної галузі Південної Каліфорнії стало величезне скорочення витрат на оборону в результаті завершення холодної війни. [12].

Занепад старопромислових районів супроводжується загостренням соціальних проблем, серед яких: безробіття, бідність, соціальне відчуження, погіршення умов життя, поширення соціальних хвороб, реакцією на які стає міграційний відтік населення.

Як засвідчують дослідники, успішність реструктуризації старопромислових районів визначається географічними особливостями територій, зокрема, такими як: підприємницька поведінка населення, доступність капіталу, рівень кваліфікації та мобільність робочої сили, умови навколишнього середовища, можливість органів влади підтримувати реструктуризаційні процеси, геополітична обстановка тощо. Виходячи з цих особливостей одні райони впадають в стан депресії, інші – більш-менш швидко адаптуються до нових умов ринкового середовища.

Виходячи з того, що останнім часом старопромислових районів стає дедалі більше, важливим теоретико-методологічним завданням для науковців стає їх (районів) систематизація. У науковій літературі можна зустріти лише віддалені спроби виокремити їх групи. В *історичному вимірі* вчені виділяють СПР „першої хвилі” або „першого ешелону” (до них належать старопромислові райони таких країн як Німеччина, Велика Британія, Франція, Бельгія, Іспанія) та „другої хвилі” – СПР у постсоціалістичних країнах – Чехії (район Моравії-Сілезії в північно-східній частині Чехії та Північно-Західний район), Польщі, східній Німеччині, Словенії, Росії, Україні.

За способом формування розрізняють райони, становлення й подальша історія яких відбувалися самотійно за рахунок просторового прояву ринкових сил, і такі, що

сформувались в умовах планової економіки й за висловом К. М. Глонті, мають „вольовий характер” свого утворення та розвитку [5].

Більш складною, на наш погляд, є систематизація старопромислових районів за критерієм *спеціалізації*. Виділяють СПР переважно „сировинного типу”, у яких досить вагомою є частка вироблених сировини та напівфабрикатів (залізорудна та вугільна промисловість; ці галузі часто поєднуються з металургією та брудною хімією), та райони, що спеціалізуються переважно на традиційних галузях обробної промисловості (машинобудування, зокрема, суднобудування, приладобудування, окремі підприємства ВПК, металообробка, текстильна та швейна промисловість).

В Україні старопромислові райони (до них ми відносимо, щонайменше Донбас та Придніпров'я) та окремі старопромислові території (міста) мають специфічну, значною мірою „радянську” історію. Усвідомлення необхідності їх реструктуризації прийшло разом із геополітичними змінами, переходом до ринкових механізмів господарювання, коли було втрачено на постсоціалістичному просторі ринки сировини та ринки збуту продукції, а державна підтримка різко скоротилась. Той факт, що на відміну від європейських старопромислових районів українські їх аналоги не є аутсайдерами, а більше того, демонструють певні економічні успіхи, не дає приводу для оптимізму. На негативну траєкторію розвитку, наприклад, Донбасу, указують збільшення у валовій продукції частки проміжного продукту та сировинної складової та, водночас, скорочення частки продукції з високою доданою вартістю. На фоні посилення сировинної орієнтації економіки району, зменшується потреба в послугах науково-технічних кадрів, зростають екологічні ризики. Надзвичайно повільна структурна політика призвела до втрати раніше завойованих економічних позицій. Загальна позитивна динаміка економічних показників старопромислового району визначається діяльністю кількох „успішних” підприємств, що створює ілюзію „відносного благополуччя”. Спроби ініціації інноваційного шляху розвитку наштовхуються на брак інвестицій та дійсно висококваліфікованих фахівців (при тому, що кількість і частка дипломованих фахівців зростають). Сировинний сценарій розвитку підтримується державою, стратегія розвитку (реструктуризації) старопромислових районів відсутня.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**.

Старопромислові райони – це історична категорія, якою позначають території (райони, або регіони, промислові агломерації), що мають техно-промислову спадщину минулого у вигляді матеріально-технічних ресурсів, професійних компетенцій та соціально-організаційних структур, відрізняються складною ієрархічною організацією, характеризуються певною інертністю розвитку й низькими адаптаційними можливостями в умовах ринкового середовища, а тому потребують уваги як важливі об'єкти регіональної (економічної, соціальної, демографічної та екологічної) політики.

Будь-яке визначення старопромислових районів не буде вичерпним, через наявність географічних факторів, що виступають у вигляді природно-ресурсних та соціально-економічних особливостей територій та ментальності населення, що їх заселяє. Збільшення кількості старопромислових районів потребує їх систематизації. У першому наближенні це можна зробити за такими критеріями як: час виникнення, умови формування та розвитку, спеціалізація, охоплення території.

Досвід зарубіжних країн та той нелегкий шлях, яким вони просуваються в питаннях реструктуризації, диверсифікації, вирішенні безлічі проблем соціального та екологічного

характеру в цих районах, слугує певним попередженням для України, яка й досі не здійснює комплексної та системної регіональної політики стосовно старопромислових районів.

Література

1. **Гукалова І. В.** Становлення географічної культури та якість життя населення // *Регіон-2006 : стратегія оптимального розвитку : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 15 – 16. трав., 2006 р.). – Харків : Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2006. – С. 3–5.
2. **Алаев Э. Б.** Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь. – М. : Мысль, 1986. – 350 с.
3. **Treado C.** *Intermediate Steel-Industry Suppliers in the Pittsburgh Region: A Cluster-based Analysis of Regional Economic Resilience* / C. Treado, F. Giarratani [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.mit.edu/sis07/www/treado.pdf>
4. **Руденко Л. Г.** Старопромислові регіони України : пошук стратегії збалансованого розвитку / Л. Г. Руденко, Г. П. Підгрушній, І. В. Гукалова // *Український географічний журнал.* – 2002. – № 1. – С. 4 – 13.
5. **Глонти К. М.** Старопромышленные регионы : проблемы и перспективы развития. Проблемы федерализма / К. М. Глонти. – Регионоведение. – 2008. – № 4. – С. 27–39.
6. **Kean B.** *Old industrial regions in Europe: a comparative assessment of economic performance* / B. Kean, D. MacKinnon, A. Cumbers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ssoar.info/ssoar/View/?resid=21594&lang=de>
7. **Dzupka P.** *Innovation support policy in old-industrial regions* / P. Dzupka [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.siif-croatia.com/hr/service/download/file/id/227>
8. **Steiner M.** *Institutional Change in Old Industrial Areas. Lessons for Industrial Policy in the Transformation Process* / M. Steiner [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/konference/08/03_ms.pdf
9. **Tödtling F.** *One size fits all? Towards a differentiated policy approach with respect to regional innovation systems* / F. Tödtling, M. Trippl [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epub.wu.ac.at/944/1/document.pdf>
10. **Комаров И.** Старопромышленные районы России / И. Комаров, А. Герко // *Обозреватель – Observer.* – 1994. – № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rau.su/observer/N13_94/13_10.HTM
11. **Skokan K.** *Regional Clusters and Transformation of Old Industrial Regions* / K. Skokan // *Central European Conference in Regional Science.* – CERS, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cers.tuke.sk/cers2009/PDF/02_55_Skokan.pdf
12. **Boschma R.** *Why do old industrial regions decline? An exploration of potential adjustment strategies* / R. Boschma, J. Lambooy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa99/Papers/a061.pdf>
13. **Стратегия** развития старопромышленных городов : международный опыт и перспективы в России / И. Стародубовская [и др.], под ред. И. Стародубовской. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2011. – 248 с.
14. **Old industrial and mining areas : the added value of local employment development. A first thematic report of the IDELE project** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uk.ecorys.com/idele/themes/oldindustrial/resources/idele_thematic_report_oldindustrial.pdf

ДОДАТОК Б

Споживчий кошик українця, німця і поляка: порівняльна характеристика (за матеріалами газети «Сегодня», 2014 рік)

Таблиця Б.1

Продукти харчування

Продукти харчування	Україна (кг на рік або порція на день)	Німеччина (10,3 % від мінімальної зарплати або 149 євро)	Польща (22,03 % від мінімальної зарплати або 88 євро)
Хліб житній	39 (39 буханок на рік або 107 г на день)	50 г на день	120 г на день
Хліб пшеничний	62 (155 батонів на рік або 170 г на день)	125 г на день	125 г на день
Макарони	4 (80 порцій на рік)	порція макаронів або вівсянки на день	порція макаронів або вівсянки на день
Борошно	9,4 (приблизно 350 млинців на рік)	або два млинця на день	або два млинця на день
Крупи	9 (180 порцій каші на рік)	або порція рисової каші на день	або порція рисової каші на день
Картопля	95 (260 г або 2 середніх картоплини на день)	240 г або 2 середніх картоплини на день	600 г або 3 великих картоплини на день
Овочі і баштанні культури	110 (326 г на день, наприклад, 1 буряк і 1-2 морквини)	383 г на день, наприклад, 1 буряк і 2 морквини	300 г на день, наприклад, 1 буряк і 1 морквина
Фрукти та ягоди	64 (175 г на день, наприклад, одне велике яблуко)	266 г (2 середніх яблука на день)	190 г (2 маленьких яблука на день)
Цукор	24 (66 г або 8 чайних ложок на день)	66 г або 8 чайних ложок на день	66 г або 8 чайних ложок на день
Кондитерські вироби	13 (35 г або 2 печива і 1 цукерка на день)	35 г або 2 печива і 2 цукерки на день	45 г або 3 печива і 2 цукерки на день
Соняшникова олія	7,1 (майже 9 літрових)	15 г на день	10 г на день

	пляшок на рік або 25 г на день)		
М'ясо	30 (83 г на день або 2- 3 шматочки шашлику)	100 г на день	165 г на день
Курятина	12 (33 г на день або одне крильце)	215 г на день	90 г на день
Сало	2 (5,5 г на день)	30 г на день	20 г на день
Ковбаса	9 (25 г на день або 3 шматочки напівкопченої ковбаси)	110 г на день	85 г на день
Риба	13 (35 г на день або 1 невеликий карась)	125 г на день	56 г на день
Молоко	125 (342 г або чашка на день)	0,5 л на день	0,2 л на день (стакан)
Вершкове масло	5 (14 г на день, це половина солдатської норми)	30 г на день	25 г на день
Сири	13,5 (36 г на день – один тонкий шматок)	45 г на день (один середній шматок)	63 г на день (один товстий шматок)

Таблиця Б.2

Побутова техніка

Побутова техніка (на родину з 3-х осіб)	Україна	Німеччина (11,2 % від мінімальної зарплати або 162 євро)	Польща (13,5 % від мінімальної зарплати або 52 євро)
Холодильник (однокамерний)	1 на 15 років	1 на 4 роки	1 на 8 років
Телевізор (51 см або 20 дюймів за діагоналлю)	1 на 10 років	1 на 5 років (32 дюйма за діагоналлю)	1 на 7 років (32 дюйма за діагоналлю)
Пральна машина (типу «Малютка»)	1 на 14 років	1 на 3 роки (машина-автомат)	1 на 8 років (машина-автомат)

Електропраска	1 на 9 років	1 на 2 місяці	1 на рік
Люстра	4 на 25 років	1 на 2 місяці	1 на рік
Настільна лампа	1 на 25 років	1 на 2 місяці	1 на рік
Годинник (настінний, настільний)	2 на 12 років	1 на 2 місяці	1 на рік
Радіоприймач однопрограмний (радіоточка)	1 на 20 років	1 на 2 місяці	1 на рік

Таблиця Б.3

Одяг і взуття для населення обох статей

Одяг і взуття	Україна	Німеччина (4,5 % від мінімальної зарплати або 65 євро)	Польща (4,9 % від мінімальної зарплати або 20 євро)
Зимова куртка на синтепоні	1 на 4 роки	1 на 2 роки (стільки часу треба збирати на покупку)	1 на 3 роки (стільки часу треба збирати на покупку)
Плащ, костюм	1 на 5 років	костюм 1 на 4 роки, плащ 1 на 2 роки	костюм 1 на 3 роки, плащ 1 на 2 роки
Джемпер, светр, джинси	1 на 3 роки	джемпер, светр 1 на 1,5 року, джинси 1 на рік і 8 місяців	джемпер, светр 1 на 2 роки, джинси 1 на 2,5 роки
Штани напівшерстяні	1 на 4 роки	1 на 2 роки	1 на 3 роки
Труси	5 на 2 роки	5 на півроку	3 на півроку
Майка	2 на рік	5 на рік	2 на рік
Плавки	1 на 10 років	1 на 4 місяці	1 на рік
Шкарпетки	7 пар на рік	1 пара на місяць	1 пара на місяць
Кепі, шапка, шарф	по 1 на 6 років	по 1 на рік	по 1 на 3 роки
Рукавички вовняні	1 на 3 роки	1 на рік	1 на 2 роки
Краватка	1 на 10 років	1 на 2 місяці	1 на 4 місяці
Електробритва	1 на 6 років	1 на рік	1 на 3 роки
Чоботи зимові	1 на 5 років	1 на рік	1 на 2 роки
Черевики осінні	2 на 5 років	1 на рік	1 на 2 роки
Кросівки, капці кімнатні	1 на 3 роки	кросівки 1 на 2 роки, капці 1 на 2 місяці	кросівки 1 на 3 роки, капці 1 на 3 місяці
Сандалії	2 на 5 років	1 на 4 місяці	1 на 8 місяців
Гумові чоботи	1 на 7 років	1 на 7 місяців	1 на 2 роки

Таблиця Б.4

Одяг і взуття для жіночого населення

Одяг і взуття	Україна	Німеччина (4,5 % від мінімальної зарплати або 65 євро)	Польща (4,9 % від мінімальної зарплати або 20 євро)
Зимове пальто	1 на 8 років	1 на 7 років	1 на 6 років
Осіньне пальто	1 на 7 років	1 на 6 років	1 на 5 років
Плащ	1 на 5 років	1 на 5 років	1 на 4 роки
Футболка напівшерстяна, халат, спідниця	1 на 5 років	кожен предмет одягу на півроку	кожен предмет одягу на 1,5 року
Футболка бавовняна, джерсер, светр	1 на 3 роки	плаття на 4 місяці, светр на 1,5 року	плаття на 7 місяців, светр на 2 роки
Блузка	3 на 5 років	1 на півроку	1 на рік
Спортивний костюм	1 на 3 роки	1 на 1,5 року	1 на 3 роки
Труси	5 на 2 роки	1 на 2 місяці	1 на 3 місяці
Бюстгальтер	2 на 2 роки	1 на 4 місяці	1 на 7 місяців
Нічна сорочка	2 на 3 роки	1 на рік	1 на 2 роки
Комбінація	2 на 4 роки	1 на півроку	1 на рік
Купальник, рейтузи, шапка, шарф, хустка	1 на 4 роки	кожен предмет одягу на півроку	кожен предмет одягу на 1,5 року
Колготи	6 на 2 роки	4 пари на місяць	2 пари на місяць
Рукавички вовняні	2 на 3 роки	1 на рік	1 на 2 роки
Чоботи зимові	1 на 5 років	1 на 3,5 роки	1 на 3 роки
Черевики	1 на 2 роки	1 на 2 роки	1 на 2 роки
Босоніжки	1 на 1,5 року	1 на 1,5 року	1 на 2 роки
Спортивні туфлі, капці кімнатні, гумові чоботи	1 на 3 роки	капці 1 на 2 місяці, чоботи 1 на 7 місяців	капці 1 на 3 місяці, чоботи 1 на 2 роки

Таблиця Б.5

Засоби особистої гігієни, ліки

Засоби особистої гігієни, ліки (на родину)	Україна	Німеччина (4,5 % від мінімальної зарплати або 65 євро)	Польща (7,98 % від мінімальної зарплати або 32 євро)
Мило туалетне (100 г)	42 на рік	40 на рік	32 на рік
Мило господарське	34 на рік	40 на рік	30 на рік

(250 г)			
Шампунь (250 мл)	6 на рік	6 на рік	6 на рік
Крем для взуття (50 г)	6 на рік	5 на рік	5 на рік
Зубна паста (75 г)	17 на рік	10 на рік	12 на рік
Зубна щітка	6 на рік	7 на рік	6 на рік
Одеколон	2 на рік	5 на рік	6 на рік
Гребінець	3 на рік	9 на рік	12 на рік
Туалетний папір	36 рулонів на рік (1 рулон на людину на місяць)	50 рулонів на рік	30 рулонів на рік
Вата (1 кг)	5 на рік	Достовірно складно підрахувати скільки йде на ліки, оскільки вони оплачуються за рахунок страховки	ліки 3,32 % від мінімальної зарплати або 12,8 євро; амбулаторні послуги 1,69 % або 6,8 євро
Бинт (5 см на 10 м)	5 на рік		
Валідол, валеріана (по 10 табл.)	5 на рік		
Йод, зеленка (флакон)	2 на рік		
Анальгін, аспірин (по 10 табл.)	5 на рік		
Вітаміни (по 10 шт.)	9 на рік		
Гірчичники (10 шт.)	1 на рік		
Дитячий крем (тюбик)	1 на рік		

Таблиця Б.6

Посуд, постільна білизна

Посуд, постільна білизна (на родину з 3-х осіб)	Україна	Німеччина (1,2 % від мінімальної зарплати або 17 євро)	Польща (0,62 % від мінімальної зарплати або 3 євро)
Тарілка	6 на 3 роки	10 на 3 роки	9 на 3 роки
Каструля	4 на 9 років	4 на 16 років	4 на 20 років
Пательня	2 на 9 років	2 на 6 років	2 на 6 років
Чайник	1 на 8 років	1 на 3 роки	1 на 4 роки
Чайний сервіз (на 6 персон)	1 на 5 років	1 на 12 років	1 на 15 років
Ложка, вилка	по 6 на 10 років	по 10 на 10 років	9 на 8 років
Ніж	3 на 10 років	5 на 10 років	5 на 10 років
Ковдра синтепонова	3 на 10 років	3 на 5 років	3 на 6 років
Ковдра напівшерстяна	3 на 8 років	3 на 4 роки	3 на 6 років
Подушка	3 на 15 років	3 на 10 років	3 на 10 років

Підодіяльник	6 на 5 років	6 на 3 роки	6 на 3 роки
Простирadlo, наволочка	по 6 на 4 роки	по 6 на 2 роки	по 6 на 2 роки
Рушник простий	6 на 3 роки	6 на рік	6 на рік
Рушник махровий	3 на 8 років	1 на рік	1 на рік
Носові хустинки	3 на рік	9 на рік	12 на рік

Таблиця Б.7

Послуги зв'язку, інформація, культура, відпочинок

Послуги зв'язку, інформація, культура, відпочинок	Україна	Німеччина (11,5 % від мінімальної зарплати або 166 євро)	Польща (10,75 % від мінімальної зарплати або 43 євро)
Газети та журнали	52 шт. на рік на родину	300 газет і 12 номерів журналів на рік на родину	150 газет на рік на родину
Розмови стаціонарним телефоном	15 хвилин на місяць на людину	вартість хвилини 0,06 євро	вартість хвилини розмови по країні 0,03 євро
Листування в межах України	1 лист на місяць на родину	відправка 1 листа коштує 2-3 євро	відправка 1 листа коштує 0,4 євро
Радіоточка	1 на родину	податок на телебачення і радіомовлення 18 євро в місяць	абонплата 14,5 євро на рік
Телеантена	1 на родину	податок на телебачення і радіомовлення 18 євро в місяць	абонплата 48 євро на рік за телебачення і радіомовлення
Відвідування театрів, кінотеатрів, музеїв, зоопарків тощо	12 на рік на родину	2 рази на місяць сходити до кінотеатру або зоопарку	1 раз на місяць сходити до кінотеатру, музею або зоопарку

Меблі

Меблі (на родину)	Україна	Німеччина (5 % від мінімальної зарплати або 72 євро)	Польща 5 % від мінімальної зарплати або 20 євро)
Шафа одержна	1 на 25 років	1 на 10 років	1 на 17 років
Набір для кухні	1 на 25 років	1 на 12 років	1 на 20 років
Дзеркало для ванної кімнати	1 на 20 років	1 на 3 роки	1 на 3 роки
Ліжко або диван	3 на 25 років	1 на 11 років	1 на 15 років
Письмовий стіл	1 на 25 років	1 на 6 років	1 на 12 років
Стілець	3 на 15 років	1 на 2 роки	1 на 5 років

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Характеристики підприємств за типом стратегічної конкурентної інноваційної поведінки¹

№ з/п	ПАРАМЕТРИ	Тип конкурентної інноваційної поведінки (класифікація Л. Г. Раменського)			
		«ВІОЛЕНТИ»	«ПАТІЄНТИ»	«ЕКСПЛЕРЕНТИ»	«КОМУТАНТИ»
		Тип компанії (класифікація Х. Фрізевінкеля)			
		«Леви», «Слони», «Бегемоти»	«Лисиці»	«Ластівки»	«Миші»
1.	Рівень конкуренції	Високий	Низький	Середній	Середній
2.	Новизна галузі	Нові	Зрілі	Нові	Нові, зрілі
3.	Які потреби обслуговує	Масові, стандартні	Масові, але нестандартні	Інноваційні	Локальні
4.	Профіль виробництва	Масове	Спеціалізоване	Експериментальне	Універсальне дрібне
5.	Розмір компанії	Великі	Великі, середні і дрібні	Середні і дрібні	Дрібні
6.	Стійкість компанії	Висока	Висока	Низька	Низька
7.	Витрати на НДДКР	Високі	Середні	Високі	Відсутні
8.	Фактори сили в конкурентній боротьбі, переваги	Висока продуктивність	Пристосованість до особливого ринку	Випередження в нововведеннях	Гнучкість
9.	Динамізм розвитку	Високий	Середній	Високий	Низький
10.	Витрати	Низькі	Середні	Низькі	Низькі
11.	Якість продукції	Середня	Висока	Середня	Середня
12.	Асортимент	Середній	Вузкий	Відсутній	Вузкий
13.	Тип НДДКР	Поліпшуючий	Пристосувальний	Проривний	Відсутній
14.	Збутова мережа	Власна або контрольована	Власна або контрольована	Відсутня	Відсутня
15.	Реклама	Масова	Спеціалізована	Відсутня	Відсутня

¹ Джерело: Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент : учебник для вузов / Р. А. Фатхутдинов. – Стандарт третьего поколения, 6-е изд. – СПб. : Питер, 2015. – 448 с.

Віолентна («силова») інноваційна стратегія

Великі фірми, що здійснюють масове стандартне виробництво товарів або послуг, володіють великою ресурсною силою, та їм властива силова конкурентна й інноваційна поведінка на ринку, яку прийнято називати віолентною.

Фірми-віоленти володіють великими розмірами, значною чисельністю працюючих, багатьма філіями і дочірніми підприємствами, повнотою асортименту, здатністю до масового виробництва. Їх відрізняють великі витрати на НДДКР, виробництво, маркетингові і збутові мережі. Для цього потрібні серйозні інвестиції. Їх постійна проблема – завантаження потужностей.

Продукція віолентів має високу якість, що пов'язано з високим рівнем стандартизації, уніфікації і технологічності, низькими цінами, властивими масовому виробництву. Багато віолентів є транснаціональними компаніями.

Сфери діяльності віолентів нічим не обмежені. Вони можуть зустрічатися в усіх галузях: машинобудуванні, електроніці, фармацевтиці, обслуговуванні тощо.

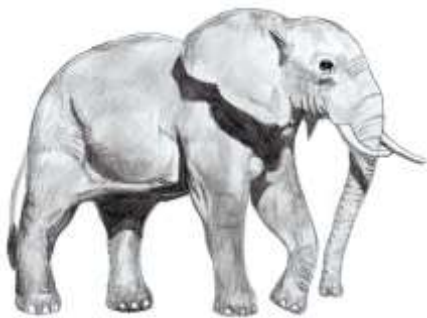
Стратегія віолентів проста: спираючись на свою гігантську силу, фірма прагне домінувати на великому ринку, за можливістю витісняючи з нього конкурентів. Вона приваблює покупця порівняною дешевизною і добротною (середній рівень якості) своїх виробів. Причому турбота про покупця – не благодійність з боку гігантів-віолентів, які нерідко займають на ринку позицію монополіста. Вона – наслідок розуміння ними законів масового попиту: поганий або дорогий товар такого попиту не породжує. Девіз фірм-віолентів: *«Дешево, але пристойно»*.

Критики великих фірм часто дорікають віолентам, розглядаючи їх як монополістів, які задушують економіку і заважають її реформуванню. Однак, що б не говорилося про монополізм та інші недоліки промислових гігантів, у всіх країнах люди їздять на «Toyota», «Hyundai», «Honda»..., зберігають продукти в холодильниках «Samsung», «Siemens» ..., палять сигарети «Marlboro», «Camel», – словом, задовольняють свої найбільш ходові потреби за рахунок продукції великих фірм.

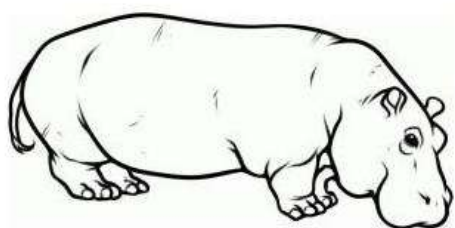

Типи віолентів можна поділити за етапами їх еволюційного розвитку в залежності від динаміки розвитку (табл. В.2):

1) «гордий лев» – тип віолентів, для яких характерний найдинамічніший темп розвитку. Цю групу можна розділити на підгрупи: «лідери», «віце-лідери» та інші;

2) «могутній слон» – тип віолентів з менш динамічним розвитком і розширеною диверсифікацією як компенсацією за втрату позиції лідера в галузі;

3) «неповороткий бегемот» – тип віолентів, які втратили динаміку розвитку, надмірно захопилися широкою диверсифікацією і розпорошили сили.

Таблиця В.2

Характеристики віолентів за етапами еволюційного розвитку¹

Ознаки стану	Еволюція фірм-віолентів		
	«Горді леви»	«Могутні слони»	«Неповороткі бегемоти»
Тривалість перебування на стадії	До 10 років	Десятиріччя	Декілька років
Зростання компанії і його стійкість	Швидке, але нестійке	Середнє, але стійке	Відсутнє
Диверсифікація (проникнення в інші підгалузі і галузі)	Слабка	Широка	Надто широка
Інноваційна активність	Лідери за рядом напрямів	Лідер за 1-2 напрямками	Наростання технологічного відставання
Розміри фірми	Великі	Особливо великі	Зберігають великі розміри
Наявність мережі зарубіжних філій	Невелика	Велика мережа	Мережа розпадається
Динамізм розвитку і його стійкість	Високий, але нестійкий	Середній, але стійкий	Низький
Типова стратегія і тактика	Метод «саморискорюючого» зростання	Тактика «спритного другого»	Деінвестиції

Прагнення бути першим	Присутнє завжди	Необов'язкове	Відсутнє
Ступінь вилучення користі від інновацій	Невисока	Максимальна	Низька
Витрати на НДДКР	Великі	Великі	Малі
Характер конкуренції	Агресивний	Нішевий	Пасивний
Потенціал зростання сегментів ринку	Великий	Середній	Низький
Диверсифікація	Майже немає	Широка	Дуже широка

¹ Джерело: Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент : учебник для вузов / Р. А. Фатхутдинов. – Стандарт третьего поколения, 6-е изд. – СПб. : Питер, 2015. – 448 с.

Патієнтна («нішева») інноваційна стратегія

Фірми-патієнти («хитрі лиси») можуть бути різних розмірів: малі, середні і навіть зрідка великі. Патієнтна стратегія – це стратегія диференціації продукції та заняття своєї ніші, вузького сегмента ринку. Вона передбачає виготовлення особливої, незвичайної продукції для певного (частіше вузького) кола споживачів. У патієнтній стратегії чітко простежуються дві складові:

- ставка на диференціацію продукту;
- необхідність зосередити максимум зусиль на вузькому сегменті ринку.

Диференціація продукції – крок назустріч тому споживачу, якому не потрібна масова стандартна продукція. Свою ринкову силу компанії-патієнти черпають у тому, що їх вироби стають у тій чи іншій мірі незамінними для відповідної групи клієнтів. Така компанія намагається не розпорошуватися, контролюючи невелику частину великого ринку, а завойовує максимальну частку маленького ринкового сегменту. Свої, як правило, дорогі та високоякісні товари вона адресує тим, кого не влаштовує стандартна продукція. Девіз фірм-патієнтів: *«Дорого, але добре»*.

Сенс цієї стратегії полягає не просто в спеціалізації, але в зосередженні зусиль на продукції, що користується саме обмеженим попитом. Що змушує патієнтів вузько окреслювати свою ринкову нішу? В першу чергу, звичайно, прагнення ухилитися від прямої конкуренції з провідними корпораціями. Боротьба з гігантами у виробництві стандартної продукції явно приречена на

провал. Зате в урахуванні спеціальних запитів споживача переваги на боці тієї фірми, яка присвятила всю свою діяльність їх вивченню і задоволенню. І тут ролі змінюються – гігантський розмір з переваги перетворюється на недолік, перевагу отримують дрібні і середні фірми. Не випадково фірми-пациєнти прийнято називати «хитрими лисами» економіки.

Важко уявити собі, скажімо, величезний металообробний концерн, який би всерйоз займався пошуком найкращого варіанта ріжучих ланцюгів для електропил. Ясно, що в загальному обороті концерну на ці ланцюги припадуть незначні частки відсотка. Пропорційним частці буде і старанність гіганта. Тим часом середня фірма «Омарк» (США) тільки ріжучими ланцюгами і займається, будучи всесвітньо визнаним лідером у цій області.

Компанії-лиси приносять на ринок різноманітність. Прагнучи уникнути сутички з гігантами, вони вишукують й активно формують спеціальні потреби, рятуючи економіку від знеособлюючого гніту стандарту.

Експлерентна («піонерна») інноваційна стратегія

Фірми-експлеренти – в основному невеликі організації. Їх головна роль в економіці – інноваційна, що полягає у створенні радикальних, «проривних» нововведень: нових продуктів і нових технологій у всіх галузях національного господарства. Мова йде не просто про вдосконалення товарів і послуг, а про вкрай ризикований (але і нечувано вигідний у випадку удачі) пошук революційних рішень.

Як творці радикальних нововведень фірми-експлеренти відрізняються своєю цілеспрямованістю, відданістю ідеї, високим професійним рівнем співробітників і лідера, великими витратами на НДДКР. Слід зазначити, що у витоків практично всіх найбільших науково-технічних зрушень у сучасній економіці стояли саме експлеренти.

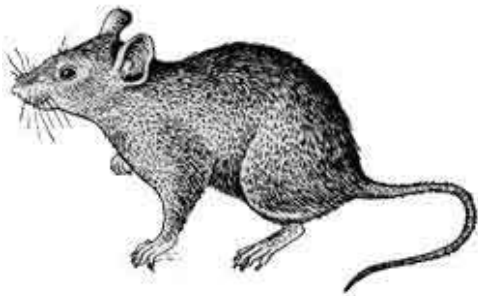
Серед прикладів фірм, що дотримувалися цієї стратегії, можна назвати першопрохідців випуску персональних комп'ютерів («Apple», «Zenit», «Osborne» та ін.), біотехнологій («Genentech») тощо.

Головний фактор сили експлерентів пов'язаний з випередженням у впровадженні принципових нововведень. Це послужило підставою для порівняння подібних фірм з «першими ластівками», які раніше інших починають обживати землю після зими. Така компанія прагне до створення нового ринку та отримання вигод з одноосібної присутності на ньому на перших етапах.

Епохальні винаходи не роблять на замовлення. Ще до початку розробок можна впевнено стверджувати, що шанси на успіх мінімальні. Тут-то і позначається різниця стратегій. У масовому виробництві, де підготовка випуску нового товару коштує дуже дорого, помилки неприпустимі, і виолент намагається уникати неперевіраних проєктів. У піонерській компанії – інша правда. Вона вірить, що реалізація її технічних ідей переверне ринок ... і в 85-тих випадках зі 100 закінчує банкрутством (дані за 80-ті роки ХХ ст. по США). Але ж в 15-ти випадках на частку експлерента випадає величезний технічний і фінансовий успіх! Вони є двигунами науково-технічного прогресу.

Девіз фірм-експлерентів: *«Краще і дешевше, якщо вийде».*

Комутантна («пристосувальна») інноваційна стратегія

Дрібний бізнес важливий не тільки своєю чисельністю, а й здатністю вирішувати функціональні завдання, висунуті економікою:

- 1) обслуговувати локальні потреби;
- 2) виконувати виробничі функції на рівні деталей та підвищувати ефективність великого виробництва;
- 3) наповнювати інфраструктуру виробничих процесів;
- 4) стимулювати підприємливість громадян країни;
- 5) підвищувати зайнятість населення, особливо в непромислових населених пунктах.

Створювані кожного разу для даного конкретного випадку, незліченні дрібні підприємства виконують роль сполучної тканини економіки. Лише комутанти готові використовувати кожну можливість для бізнесу, тоді як інші фірми дуже строго дотримуються свого виробничого профілю. Комутанти беруться за все, що не викликає інтересу у віолентів, пацієнтів й експлерентів. Справа в тому, що відсутність великих виробничих потужностей, особливих пізнань у вузькій області або науково-технічних напрацювань – словом, все, в чому сильні інші фірми – призводить до того, що комутантам (в рамках розумного) майже все одно, чим займатися. Така непомітність і навіть безликість послужила основою присвоєння комутантам назви «сірі миші».

Фірми-миші, однак, мають і властиві тільки цьому типу переваги. Їм легко йти на такі різкі зміни сфери комерційної діяльності, на які інші фірми не здатні. У свою чергу, підвищена гнучкість стає джерелом сили комутантів у конкурентній боротьбі. Дух вільного підприємництва з його постійною

націленістю на отримання прибутку і готовністю вдатися заради неї до будь-яких заходів проявляється в діяльності комутантів у найбільш чистій і закінченій формі.

З точки зору інтересів всієї економіки роль фірм-комутантів цілком поважна. Компанії-комутанти з'являються там, де:

1) інші підприємства неефективні (як, наприклад, у багатьох випадках велике господарство на селі в порівнянні з фермерським господарством);

2) інших підприємств фізично немає (місцева, «найближча» бензоколонка, кафе, магазин);

3) інші фірми не забезпечують достатньо індивідуалізованого підходу до клієнта (перукарня, косметичний салон, сімейний лікар тощо).

Девіз фірм-комутантів: «Ви доплачуєте за те, що я вирішую саме ваші проблеми».

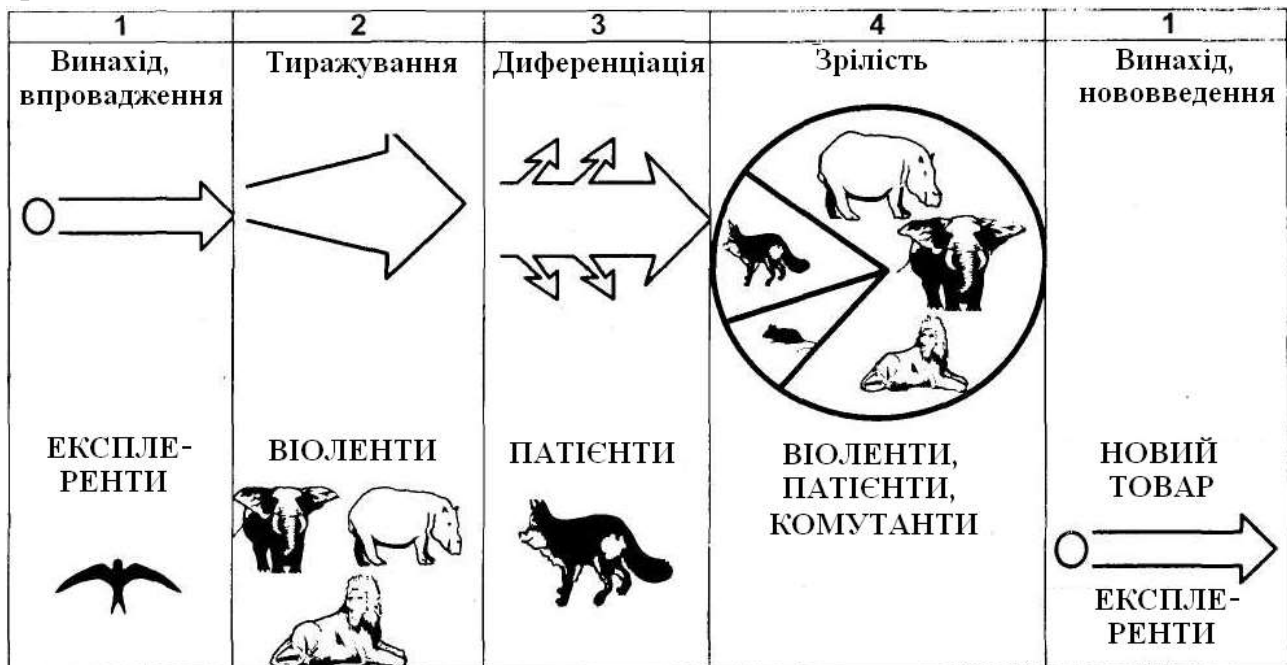

Рис. В.1. Інноваційний цикл¹

¹ Джерело: Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент: учебник для вузов / Р. А. Фатхутдинов. – Стандарт третьего поколения, 6-е изд. – СПб.: Питер, 2015. – 448 с.

ДОДАТОК Г

Рис. Г.1. Рейтинг забрудненості регіонів України
(складено за даними Державної служби статистики України,
Центральної геофізичної обсерваторії,
Міністерства екології та природних ресурсів України)¹

¹ Джерело: Де в Україні найчистіше: рейтинг забрудненості областей. Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/de-v-ukrayini-naychistishe-reyting-zabrudnenosti-oblastey-infografika-837698.html>

Топ 5 екологічно чистих

Ченівецька

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	3,2 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	42 млн куб. м
Частка питної води, яка не відповідає стандарту, (2014)	0,25 %
Створення відходів 1-3 класів (2015)	0,1 тис. т
Концентрація нітратів у ґрунті (2014)	2 мг/кг
Середньорічна доза радонового випромінювання	2,2 МЗв

Закарпатська

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	4,4 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	32 млн куб. м
Створення відходів 1-3 класів (2015)	2,5 тис. т
Середньорічна доза радонового випромінювання	2,2 МЗв

Волинська

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	4,7 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	44 млн куб. м
Частка питної води, яка не відповідає стандарту, (2014)	0,04 тис. т
Створення відходів 1-3 класів (2015)	0,6 тис. т
Концентрація нітратів у ґрунті (2015)	5 мг/кг
Середньорічна доза радонового випромінювання	2,2 МЗв

Тернопільська

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	8,5 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	32 млн куб. м
Частка питної води, яка не відповідає стандарту, (2014)	0,16 %
Створення відходів 1-3 класів (2015)	11,1 тис. т
Середньорічна доза радонового випромінювання	3,1 МЗв

Івано-Франківська

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	224 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	58 млн куб. м
Створення відходів 1-3 класів (2015)	3,3 тис. т
Середньорічна доза радонового випромінювання	2,2 МЗв

ТОП 5 екологічно забруднених областей

Дніпропетровська

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	724 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	751 млн куб. м
Частка питної води, яка не відповідає стандарту, (2014)	1,6 %
Створення відходів 1-3 класів (2015)	54,3 тис. т
Середньорічна доза радонового випромінювання	3,1 МЗв

Запорізька

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	194 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	955 млн куб. м
Частка питної води, яка не відповідає стандарту (2014)	0,24 %
Створення відходів 1-3 класів (2015)	19 тис. т
Концентрація нітратів у ґрунті (2015)	8 мг/кг
Середньорічна доза радонового випромінювання	5,2 МЗв

Донецька

Викиди в атмосферу забруднювальних речовин (2015)	918 тис. т
Скидання стічних вод (2015)	846 млн куб. м
Частка питної води, яка не відповідає стандарту, (2014)	0,28 тис.т
Створення відходів 1-3 класів (2015)	119 тис. т
Концентрація нітратів у ґрунті (2015)	5 мг/кг
Середньорічна доза радонового випромінювання	2,2 МЗв